

POČETCI I RAZVOJ NINSKE CRKVE DO DOLASKA FRANAČKIH MISIONARA U HRVATSKE KRAJEVE

Dr. sc. Zvezdan Strika
Augsburg, DE

UDK: 281.4 (497.5 Nin)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 30. XII. 2010.

Posvećujem ujaku i
sadašnjem župniku Nina
– don Šimi Kevriću

Širenje kršćanstva u Liburniji i cijeloj provinciji Dalmaciji poklapa se s njenim općim rastom po zapadnom dijelu Rimskog Carstva. Dalmacija nije bila neka periferna provincija na rubnim dijelovima Carstva, nego upravo u samoj sredini, na međi Istoka i Zapada povezujući svojim geografskim i plovnim položajem dijelove Carstva. Najvažniji je centar Salona, zatim Narona, Scardona i Jadera. Uz njih postoje i manji gradski centri, osobito u Liburniji, koja je najgušće naseljeno područje provincije Dalmacije. Uz koloniju Zadar važni su centri: Nin, Starigrad, Karin, Cvijina gradina, Nadin i Aserija (Podgrađe) koji su još u ranom Carstvu postigli svoj municipalni status. Kada se kršćanstvo širi, ono ne zaobilazi Dalmaciju, nego već prije Milanskog edikta po gradovima nastaju kršćanske zajednice. Među njima je i grad Nin, gdje nova monoteistička vjera zahvaća dublje korijenje i širi se tijekom kasne antike po današnjim Ravnim kotarima i Bukovici. Prva ninska kršćanska građevina nastaje od jedne stambene zgrade kojoj je na istočnoj strani naknadno nadograđena apsida. Ona je, prema ninskoj predaji, bila posvećena Presvetom Trojstvu i naknadno je prozvana imenom sv. Asela (Anselma). Poslije nje je izgrađena u Ninu još jedna crkva čije temelje je pod ostatcima crkve sv. Marije otkrio danski arheolog Ejnar Dyggve (1887. – 1961.). Tijekom kasne antike ova je crkva porušena i na njenom je mjestu izgrađena nova bazilika uz koju je u 10. stoljeću podignut benediktinski samostan. Po ninskom prigradskom području grade se crkve – velikim dijelom preslojavajući poganska kulturna mjesta – i one su svjedoci brzog razvoja kršćanskih struktura u Liburniji još prije dolaska Hrvata. U tom kontekstu se, neminovno, postavlja pitanje biskupijskog sjedišta: je li Nin imao svojeg gradskog biskupa još tijekom antike? Na temelju mnogobrojnih arheoloških nalaza i odnosne literature mora se u daljnjem proučavanju razvoja kršćanskih struktura u hrvatskim zemljama polaziti od pretpostavke da je biskupija sa sjedištem u Ninu postojala još prije dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve. Nju samo koristi franačka vlast pri sustavnom širenju kršćanstva na području koje danas nastanjuju Hrvati.

Ključne riječi: *ninska Crkva, Ninska biskupija, početci kršćanstva u Liburniji, relikvije svetaca, antičko kršćanstvo.*

1. UVOD

Razvoj kršćanskih struktura u provinciji Dalmaciji poklapa se s njenim općim rastom po zapadnom dijelu Rimskog Imperija. Kršćanski vjesnici nisu je zaobilazili, nego je ona, kao i druge provincije, dio njihova misionarskog djelovanja.¹ Prvi je izvor, svakako, 2. poslanica Timoteju (4, 10): “*Nastoj što prije doći k meni! Jer, Demame, zaljubljen u sadašnji svijet, napustio i otišao u Solun; Krescencije u Galaciju, Tit u Dalmaciju*”.² Tijekom kasnijih stoljeća su prepričavana imena kršćanskih misionara, njihova brojnost i događaji (mnogo je toga nadodavano). Ta činjenica nije smetala srednjovjekovnom čovjeku i njegovoj pobožnosti da posebno slavi i časti veliki broj svetaca zaštitnika čija se povijesna opstojnost danas ne može posve točno dokazati, ali ih se ne može sa sigurnošću smjestiti ni u svijet legendi. Srednjovjekovnog je čovjeka manje zanimala historijska istina, u smislu točnih i egzaktnih povijesnih činjenica, nego utemeljenje kršćanske vjere kao bitnog nositelja društveno-političkih, gospodarsko-socijalnih i moralno-etičkih normi. Iz tog razloga priznati njemački medievist Horst Fuhrmann ukazuje na krivotvorine u službi istine (“*Fälschungen im Dienste der Wahrheit*”).³ To znači da srednjovjekovni čovjek nije neki naivni i posve primitivni ‘neznalica’ koji bi vjerovao sve što je negdje dočuo, nego je znao razlučivati fikciju i stvarnost, svakodnevnu realnost i snove. U tom je kontekstu antička Salona, odnosno grad-palača Split, častila svojeg prvog mučenika Venancija⁴ i osobito Dujma

- 1 Općenito o dalmatinskim mučenicima i razvoju kršćanskih struktura vidi: Jacques ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences historiques et philologiques, fasc. 155, Paris, 1906. (pretisak Roma, 1967.), 6 i d.; Ante M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313.*, Šibenik, 1941., 5 – 70; Balduin SARIA, Članak: “Dalmatia”, *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplement VIII, Stuttgart 1956., 47 – 59, ovdje: 48 i d.; John J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969., 429 i d.; Branimir GABRIČEVIĆ, “Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena”, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987., sada pretisak u: *Antička Salona*, priredio Nenad CAMBI, Split, 1991., 327 – 352.
- 2 Druga je poslanica Timoteju nastala poslije Pavlove mučeničke smrti i obično se smatra da je sadašnji tekst nastao u krugu Pavlovih učenika poslije smrti cara Domicijana (†96.), negdje oko 100. godine. Otto KNOCH, *1. und 2. Timotheusbrief. Die neue Echter Bibel. Kommentar zum Neuen Testament mit Einheitsübersetzung*, sv. 14, Würzburg, 1988., 13.
- 3 Horst FUHRMANN, *Überall ist Mittelalter. Von der Gegenwart einer vergangenen Zeit*, treće izdanje, München, 1998., 48 – 62.
- 4 Frane BULIĆ – Josip BERVALDI, “Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa splitskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)”, *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 1912./1913., 13; A. M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo*, 5 – 39.

(tobožnjeg učenika sv. Petra),⁵ koji je još i danas patron splitske Crkve.⁶ Antička Blandona (Biograd na Moru) je isto imala svoju ranokršćansku zajednicu još prije dolaska Hrvata,⁷ a u starom Zadru se njegovala lokalna predaja o biskupu Donatu koji bi trebao djelovati još u apostolsko doba, sredinom 1. stoljeća. Prema istoj je predaji apostol Petar čak osobno putovao prema Rimu preko zadarske luke.⁸ Kada je biskup Donat samim početkom 9. stoljeća po povratku iz carske prijestolnice na Bosporu donio relikvije sirmijske mučenice – djevice ili pak udovice – Anastazije (Stošije), proširilo se brzo, pod utjecajem bizantske dominacije, njeno štovanje⁹ i

- 5 THOMAE ARCHIDIACONI, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, Split, 2003., 12 – 15; F. BULIĆ – J. BERVALDI, “Kronotaksa”, 15 – 20; A. M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo*, 5 i d.; Mirja JARAK, “O porijeklu salonitanskog biskupa i mučenika Dujma”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37 (24), Zadar, 1998., 41 – 50.
- 6 Legendarna splitska tradicija smješta djelovanje biskupa Dujma u apostolsko doba. Ovaj bi bio učenik apostola Petra koji ga šalje u Salonu, gdje utemeljuje kršćansku zajednicu. Sam sadržaj ne odgovara povijesnoj stvarnosti, nego Dujam podnosi mučeništvo za Dioklecijanovih progona 10. travnja 304. godine, a srednjovjekovna tradicija samo ističe njegovu povezanost s apostolom Petrom. Samim time naglašava važnost salonitanskog biskupskog sjedišta. Split nastoji zadobiti metropolitansku titulu nekadašnje Salone pa predaja o sv. Dujmu samo podupire takva nastojanja. Kada ona nastaje, ne zna se točno. U svakom slučaju, već je rasprostranjena za vrijeme splitskih sabora tijekom prve polovine 10. stoljeća. A. M. STRGAČIĆ, *Kršćanstvo*, 5 – 39.
- 7 Arheološka iskapanja, koja je između 1902. i 1904. godine poduzeo Luka Jelić (1864. – 1922.), iznijela su na vidjelo da je na lokalitetu Glavica postojala ranokršćanska bazilika koja je najvjerojatnije nastala tijekom 5. ili pak najkasnije u 6. stoljeću. Frane BUŠKARIOL, “Istraživanje don Luke Jelića u Biogradu na Moru na položaju Glavica – Biogradski spomenici”, sv. I, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27, Split, 1988., 21 – 53, ovdje: 38. Na temelju Buškariolovih navoda Migotti pretpostavlja da “ranokršćanska crkva u blizini srednjovjekovne katedrale bila je, ukoliko nije riječ o biskupskom središtu, župna, na što upućuje istaknut položaj u okviru gradske vizure, te kulturna tradicija mjesta.” Branka MIGOTTI, “Vrste i namjene ranokršćanskih zdanja u Dalmaciji”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 34 (21), Zadar, 1994./95., 113 – 144, ovdje: 124.
- 8 Carlo F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, Zara (Zadar), 1877., 29.
- 9 Daniele FARLATI – Jacobus COLLETTI, *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetiis, 1775., 34 – 35; Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM, 7, Zagreb, 1877., 306 – 309; Gavro MANOJLOVIĆ, “O godini ‘prijenosa sv. Anastazije’ u Zadar”, *Viestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 3, Zagreb, 1901., 103 – 113; J. ZEILER, *Les origines chrétiennes*, 189 – 190; Vitaliano BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al 1409 compilata sulle fonti e integrata da tre capitoli sugli usi e costumi*, Venezia, 1913. (pretpisak Trieste, 1974.), 185 – 201; Nada KLAJIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra, knj. 2, Zadar, 1976., 68 – 70; Trpimir VEDIŠ, “Nastanak kulta sv. Anastazije i njegov odraz u Zadru (9. – 14. st.)”, *Historijski zbornik*, 55, Zagreb, 2002., 1 – 30, te leksikografski članci: Johannes P. KIRSCH, Čl.: “Annastasio (sainte)”, *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 2, Paris, 1912., 1484 – 1485; Carlo CECHELLI, Čl.: “Anastasia”,

dotadašnja je gradska bazilika sv. Petra prozvana njenim imenom.¹⁰ Doduše, zadarske predaje iznose zasluge biskupa Donata – čak ga neki izvori počasno oslovljavaju “*archipresul*” – ali je posve jasno da on nije mogao biti glavni organizator prijenosa Stošijinih relikvija, nego samo car Nicefor (802. – 811.).¹¹ S druge strane gledano, nije srijemska mučenica neka nepoznata i strana svetica, nego se njen kult dolično slavio u neposrednoj blizini Zadra. Crkva u predjelu današnje Puntamike, koja je nastala u okviru povećeg gospodarsko-stambenog imanja, a okvirno se datira između 4. i 6. stoljeća, izvorno je posvećena srijemskoj mučenici Anastaziji,¹² pa su je Zadrani poslije prijenosa njenih relikvija lako prihvatili i proglasili zaštitnicom svoje prvostolnice. Tu, u Zadru se tijekom srednjeg vijeka intenzivnije povezuje njena tradicija s predajom akvilejskog mučenika Krševana, koji se u Zadru 24. studenoga svake godine najdoličnije časti još od sredine 7. stoljeća.¹³

Enciclopedia Cattolica, 1, Roma, 1948., 1150; Adolf RODEWYK, Čl.: “Anastasia”, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1, Freiburg, 1957., 489 – 490; Mitar DRAGUTINAC, Čl.: “Anastasia”, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1985., 112 – 113.

- ¹⁰ Kada se to zbilo, ne može se posvema točno ustvrditi. Zvezdan STRIKA, “Translatio beati Chrysogoni martyris kao narativno vrelo rane hrvatske prošlosti”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 51, Zagreb – Zadar, 2009., 1 – 53, ovdje: 36.
- ¹¹ Nicefor I. (802. – 811.) je državnim prevratom srušio caricu Irenu (780. – 802.) 802. godine. Pavlos E. NIAVIS, *The Reign of the Emperor Nicephorus I (AD 802 – 811)*, Historical Monographs, 3, Athen, 1987.; Ilse ROCHOW, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715 – 813*, Berliner Byzantinischen Arbeiten, 57, Berlin, 1991., 276 – 302; Ralph-Johannes LILIE, *Byzanz unter Eirene und Konstantin VI (780 – 802). Mit einer Kapitel über Leon IV. (775 – 780) von Ilse Rochow*, Frankfurt, 1996., 35 – 313.
- ¹² Mate SUIĆ – Ivo PETRICIOLI, “Starohrvatska crkva sv. Stošije kod Zadra (Primjer predromaničke adaptacije antičke arhitekture)”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 4, Zagreb, 1955., 7 – 21, smatrali su da je crkva sv. Anastazije na Puntamici nastala znatno kasnije, dok se Branka Migotti priklanja mišljenju da je izvorna crkva ranokršćanska građevina. B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Zrmanje i Cetine*, disertacija, Zagreb, 1991., 19; Z. STRIKA, “Translatio”, 35 – 36.
- ¹³ Opširnije Radoslav KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, drugo izdanje, Zagreb, 2007., 88 – 89, bilj. 287; Mladen ANČIĆ, “Translatio beati Grisogoni martyris kao povijesno vrelo”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 25, Split, 1998., 127 – 138; Ivanka PETROVIĆ, “Latinska i glagoljska tradicija sv. Krizogona (Krševana) i sv. Anastazije u hrvatskoj hagiografiji srednjega vijeka. Ponovnootkriveni zadarski latinski rukopis iz 12./13. st. (Cod. Lat. Iaderensis Filippi)”, *Slovo*, 56-57, Zagreb, 2008., 451 – 475; Z. STRIKA, “Translatio”, 1 – 53.

2. ASEL, AMBROZ I MARCELA

Nin kao municipalni centar u kasnoj se antici ne razlikuje baš previše od drugih gradskih središta diljem istočne jadranske obale.¹⁴ U njemu se tijekom minulih stoljeća razvijala vlastita legendarna tradicija s Aselom (Anselmus, Anselmo), osnivačem prve enonske kršćanske zajednice. To, zapravo, znači da je on utemeljitelj Ninske biskupije i upravo njemu pripada prvo i počasno mjesto u kronotaksi ninskih biskupa.¹⁵ Prema istoj predaji – koju, između ostalih, donose srednjovjekovni kroničari Petar Equilino, Jakov iz Voragine (ca. 1230. – 1298.) i osobito utjecajni protivnik reformacije Cesare Baronius (1538. – 1607.) – sv. Asel je jedan od sedamdesetorice Kristovih učenika koji su, prema izvješću evanđelista Luke, poslani širiti radosnu vijest (Lk 10, 1 – 12). Pri kristijanizaciji mu pomaže đakon Ambroz.¹⁶ Pobožna pak legenda na sebi svojstven način pripovijeda kako se Asel poslije uskrsnuća Kristova uputio u daleku Galiju propovijedati Evanđelje i tek je naknadno, po nalogu apostola Pavla, došao u Dalmaciju dugo godina širiti kršćansku vjeru među poganskim stanovništvom. Asel je, uz svesrdnu pomoć đakona Ambroza, osnovao kršćansku zajednicu u Ninu, sagradio crkvu i posvetio je Presvetom Trojstvu.¹⁷

U njegovoj se pratnji nalazila rođakinja Marcela, sluškinja Lazareve sestre Marte. Kako bi se uljepšalo njeno misionarsko djelovanje, upravo je Marcela ona osoba koja je doviknula Isusu iz mnoštva: “*Blago utrobi, koja te je nosila i prsima, koje si sisao*” (Lk 11, 27).¹⁸ Marta je – prema istoj predaji – protjerana iz Svete zemlje te se, bježeći,

¹⁴ Kada je Nin postigao status grada (*municipium*), nije poznato. Jedna ga grupa autora povezuje s Augustom (30. p. K. – 14.), dok se drugi priklanjaju mišljenju da se to zbilo za vladavine cara Tiberija (14. – 37.). M. SUIĆ, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta*, priredio Šime Batović, Zagreb, 1996., 544 – 545; ISTI, *Antički grad na istočnom Jadranu*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2003., 64.

¹⁵ Stariju literaturu donosi C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, II, Zara (Zadar), 1880., 191 – 197; sada dostupan hrvatski prijevod: *Kršćanski Zadar*, Zadar, 2011., 176 – 181.

¹⁶ D. FARLATI – J. COLETI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, 1769., 204.

¹⁷ C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 179. Ovako složenu predaju prepričali su u nešto skraćenom obliku Mile BOGOVIĆ – Hrvatini G. JURIŠIĆ, *Hrvatski mučenici za vjeru i dom*, Gospić – Split, 2005., 57 – 58.

¹⁸ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 204; Marijan GRGIĆ, Čl.: “Marcela”, *Leksikon ikonografije*, 393. Svetkovina sv. Marcele se slavila najdoličnije u, sada porušenoj, crkvi sv. Marije (Marcele), uz koju je nadograđen samostan benediktinki. Točna godina njegova osnutka nije poznata, a Bianchi navodi da su 14. kolovoza 948. godine sedam redovnica obukle habit sv. Benedikta, i to iz ruku opata Ambroza u blizini glavne crkve, kraj gradskih vrata. Marijan Grgić, povodeći se za

sklanja u daleku Galiju (Marseille), gdje s Marcelom provodi ostatak svoga života. Nakon njene smrti napušta Marcela Marseille i dolazi u Ilirik svojem rođaku i biskupu Aselu.¹⁹

Prema kasnijim predajama, koje je prikupio biskup Šimun Kožičić Begna (1460. – 1536.), a iz njegove ostavštine (*collectanea*) na svjetlo dana donio isusovac Daniele Farlati, Marcela potječe iz Siska ili iz njegove bliže okolice. Odatle je krenula u Judeju, gdje je stupila u službu Lazarove sestre Marte. U njenoj službi ostaje Marcela sve do Martine smrti i tek kasnije se vraća u svoj rodni zavičaj, u Panoniju. Prema istom izvoru, Marcela se naposljetku upućuje svojem rođaku biskupu Aselu u Nin, gdje s njim razvija svoje apostolsko djelovanje.²⁰ U nešto različitoj verziji, koju pripovijeda opat benediktinskog samostana u Fuldi, Rabanus Maurus (†856.), Marcela je napustila Galiju i uputila se u Dalmaciju, što posve ispravno interpretira Lovre Katić tvrdeći “*da su njezine moći prenesene u Hrvatsku, u Nin, što je svakako bilo prije vremena Hrabanova.*”²¹

Sv. je Asel glavni protagonist ninske trijade i u umjetničko-ikonografskom predstavljanju njegova lika postoje tri različita tipa:²² prvi je “orans” s tonzurom bez mitre, odjeven u dalmatiku s kadionicom u desnoj ruci. Taj se lik nalazi na starijem moćniku (bursi).²³ Isti se lik nalazi i na pečatu ninskog kaptola,²⁴ a drugi je

Branimirom Gusićem, smatra da ostatci crkve pokazuju ranokršćanska obilježja Justinijanove epohe. Branimir GUSIĆ, “Najstarije hrvatsko naselje oko Nina”, *Predavanja JAZU*, 39, Zagreb, 1970., 30; M. GRGIĆ, “Kalendar zadarske stolne crkve iz 15. stoljeća”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20, Zadar, 1973., 119 – 174, ovdje: 162. U strahu od turskih nadiranja preselile su se oko 1500. godine ninske benediktinke u sigurniji Zadar i smjestile uz crkvu sv. Petra Starog koja se od tada naziva imenom sv. Marcele. Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, vol. II: *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964., 115.

19 Prema predaji koju donosi Rabanus Maurus (†856.) i na koju se poziva Luka Jelić, sveta Marcela nije preminula u Galiji i nije sahranjena u Saint-Maximu kod Marseillea, nego u Slavoniji. Luka JELIĆ, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Djela JAZU, 19, Zagreb, 1911., 24, bilj. 46. Danas su moći sv. Marcele pohranjene u škrinji na glavnom oltaru crkve sv. Anselma u Ninu.

20 D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 204. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 176 – 181, iscrpnije prikazuje legendarno prepričavanje ninske tradicije, i to najvećim dijelom na temelju prikupljenih izvora u *Povijesti Ilirika*. Talijanski isusovac Daniele Farlati se služio tada njemu dostupnim studijama Ivana Luciusa (Lučića), Petra Equilina i, naravno, Baronijevim analima.

21 Lovre KATIĆ, “Priestolnice hrvatskih narodnih vladara”, *Suradnja*, 1, br. 2, Zagreb, 1943., 77.

22 M. GRGIĆ, “Kalendar”, 166; M. GRGIĆ, Čl.: “Anzelmo (Asel) Ninski”, *Leksikon ikonografije*, 120.

23 Ivo PETRICIOLI, “Osvrt na ninske građevine”, *Povijest grada Nina*, priredili Grga Novak – Vjekoslav Maštrović, Zadar, 1969., 299 – 356, ovdje: 318.

24 Ante GULIN, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb, 1998., 328.

“benedicens” s knjigom bez mitre (mlađi moćnik /bursa/). Treći je “benedicens” s mitrom i knjigom, i to na škrinjici (moćniku) sv. Asela. Prvi je tip svakako najstariji, a treći je najmlađi.

Predaja ninske Crkve pokazuje sve znakove srednjovjekovne hagiografske literature koja na svoj vlastiti način prenosi neke podatke povijesne zbilje. Ona je danas posve teško dokučiva. Njena je osnovna namjera uzdizati vlastiti grad i povezivati ga s apostolskom tradicijom. Moderni se čovjek ipak danas pita odgovara li ona povijesnoj stvarnosti ili ne? Odgovor je pak suvišan i prenosi pozitivističko-racionalistička strujanja, nepoznata čovjeku srednjeg vijeka. Suvremenom su čovjeku potrebni sigurni i empirijsko-egzakti dokazi, a ne usmena prepričavanja koja su tijekom minulih stoljeća dotjerivana i često uljepšavana nerealnim pojedinostima. Iz toga kuta gledano, ne smije se ovaj navod doslovno u izvornom smislu shvatiti kao da bi Asel bio zbilja jedan od 72 učenika Kristova i stvarni utemeljitelj ninske Crkve (tj. biskupije), nego ga se može samo razumjeti u sklopu hagiografske literature koja, na sebi svojstven način, prikazuje živote pojedinih svetaca izvan konkretnoga povijesnoga konteksta. Pretjerivanja pri opisu njihova života, rada i apostolskog djelovanja su na dnevnom redu. Isto je tako i s enonskom trijadom kada se njome stvara kontinuitet ninske Crkve i iznosi zahtjev za priznanjem apostoliciteta kojim se diči susjedni Zadar ili pak Salona (Split). Zadar, i posebno Split, s tradicijom sv. Petra predvode i zasjenjuju sva hagiografska prepričavanja razvoja kršćanskih struktura na istočnoj jadranskoj obali. Stoga je ninska Crkva pokušavala s njima koliko-toliko ići ukorak: po nalogu apostola Pavla uputio se Asel u Nin,²⁵ što zapravo znači da i ovaj grad ima izravne dodire s apostolskom tradicijom.

No, idimo po redu! Prvi podatak spomenute predaje su sama imena Asel, Ambroz i Marcela, koja današnjeg povjesničara “*upućuju na Zapad, a nikako na Palestinu.*”²⁶ Na prvi pogled se time sugerira utjecaj sjevernotalijanske Akvileje pri kristijanizaciji Liburnije i cijele Dalmacije. Donosi li pak taj podatak i povijesnu stvarnost, pitanje je na koje se ne može baš olako pronaći adekvatni odgovor. Već je

²⁵ Vicku Kapitanoviću se potkrala pogrješka kad je ustvrdio da je Anselmo došao u Nin po nalogu apostola Petra. Vicko KAPITANOVIĆ, *Kršćanska arheologija*, Split, 2006., 140.

²⁶ R. KATIČIĆ, *Litterarum studia*, 334. Ferdo Šišić govori kako su sveti Anselmo, Martin, Ambroz, Marta, Eufemija, Marcela i dr., čije se čašćenje pojavljuje u Hrvatskoj početkom 9. stoljeća, “*bistri dokaz snažnoga frančkoga utjecaja, odnosno akvilejske Crkve među Hrvatima još iz vremena krštenja.*” Ferdo ŠIŠIĆ, *Poviest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak, Zagreb, 1990.), 308, bilj. 21, pozivajući se pri tom na rad L. JELIĆA, “Dvorska kapela”, 23 – 24.

Miho Barada (1889. – 1957.) u svojoj nadaleko poznatoj studiji *Episcopus Chroatensis* pokazao kako se na temelju rasprostranjenosti kulta franačko-akvilejskih svetaca ne može izravno dokazivati jurisdikcija Akvileje u zaleđu dalmatinskih gradova,²⁷ a samim time ni sama kristijanizacija Hrvata. U studiji *Translatio beati Chrysogoni* ukazao sam na postojanje dobrih kontakata između Akvileje i istočne jadranske obale. Njihova povezanost nije prekidana tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka.²⁸ Ipak, dovoditi u vezu pokrštenje Liburnije s Akvilejom samo na temelju imena svetaca, predstavlja proizvoljnu konstrukciju koja suzuje komunikaciju kulturno-gospodarske razmjene na Jadranu i cijelom Sredozemlju.²⁹ U tom kontekstu posve točno piše Branka Migotti kako “*se uglavnom zanemaruje činjenica da je rano franačko kršćanstvo najvećim dijelom plod misionarenja i pokrštavanja od strane Bizanta, te da je riječ o ranokršćanskim svetcima, kult kojih je posredstvom istih čimbenika istovremeno, a najčešće još i prije, u 4. i 5. stoljeću, dospio u Dalmaciju.*”³⁰

Pobožno oslikavanje ninske trijade (Asel, Ambroz i Marcela) prenosi njihovo misionarsko djelovanje i graditeljsku djelatnost u Ninu, ali na temelju arheoloških nalaza smije se, bez sumnje, označiti kroničarskim prepričavanjem koje, doduše, ne želi izmišljati osobe i događaje, nego samo na sebi svojstven način pokazuje kontinuitet ranokršćanske prisutnosti (od samih početaka) i smješta Nin uz bok drugih municipalnih središta diljem istočne jadranske obale. Ona se, kao i ninska predaja, pozivaju na apostolsku tradiciju ili tradiciju prvih apostolskih učenika, a da pri tom ne navode nikakve dokaze osim usmene predaje koja je pribilježena tek naknadno, poslije dugih stoljeća. Iznoseći predaju ninskih svetaca, kako ju je ninska tradicija malo-pomalo doradivala i u detalje uljepšavala, ni u kojem se slučaju sadržajno ne prihvaćaju srednjovjekovne legende, nego se iz hagiografsko-literarnog sadržaja izvlači samo važna povijesna činjenica: naime, kršćanstvo kao nova duhovna

²⁷ Miho BARADA, “Episcopus Chroatensis”, *Croatia sacra*, 1, Zagreb, 1931., 151 – 215, ovdje: 173.

²⁸ Z. STRIKA, “Translatio”, 15 – 16.

²⁹ Premda danas ne postoje mnogobrojni izvori o kristijanizaciji Dalmacije, ne može se nikako više polaziti od pretpostavke da se kršćanstvo u njoj kasno razvija. Isto tako se ne mogu prihvatiti legendarna prepričavanja apostolskog djelovanja, nego se uz njih trebaju uvažavati spoznaje moderne arheologije i moderne povijesti Crkve. Na primjeru Zadra i njegove Crkve pokazao sam (premda nedostaju dostupna vrela) kako je ovaj grad imao svojeg gradskog biskupa još prije Milanskog edikta. Z. STRIKA, “Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup?”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, Zagreb – Zadar, 2004., 31 – 64.

³⁰ B. MIGOTTI, “Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji”, *Arheološki radovi i rasprave*, 12, Zagreb, 1996., 189 – 247, ovdje: 231.

snaga zahvaća korijenje na području nekadašnje Ninske biskupije već zarana, svakako prije tzv. velike selidbe naroda. Pobožna legenda o Aselu, Marceli i Ambrozu pruža vjerskom životu nove sadržajne oblike i oni su bliski širokim pučkim elementima koje su njegovali romanizirani Liburni i Dalmati. Oni su povezivali raznorodne tradicionalne poganske i biblijske elemente u jednu duhovnu zajednicu kojoj je kršćanstvo davalo ton. Tako sročena tradicija prepričava samo kršćansku opstojnost na sebi svojstven način. Moderni čovjek ne razumije ili ne može shvatiti pobožni mentalitet srednjovjekovnog kroničara. On ipak traži detaljnije podatke kršćanske prisutnosti na području Nina i njegova gradskog područja koje postaje jezgra Ninske biskupije, pa mnogobrojni arheološki nalazi, koji još ni izdaleka nisu dovoljno istraženi, pokazuju njenu utemeljenost daleko prije negoli su se predci današnjih Hrvata smjestili u novoj domovini i malo-pomalo postajali kršćanski narod.

U ninskoj se trijadi zapažaju tri posvema različite predaje koje izvorno nastaju neovisno jedna o drugoj i tek se naknadno sjedinjuju u jednu jedinstvenu tradiciju. Ona danas obuhvaća tri osobe: Asela, Ambroza i Marcelu. Prva je predaja o misionarskom djelovanju sv. Asela u Ninu, druga o sv. Marceli, a treća je predaja o đakonu Ambrozu najmlađa. Tu, u gradu Ninu sve tri se ujedinjuju u jednu tradiciju i tako nastaje jedinstvena predaja koja se može nazvati “ninskom tradicijom” (*traditio Nonensis*).³¹ Ona ne spominje samo glavne osobe ninske trijade nego, još više, u današnjem obliku kronološki povezuje tri važne crkvene institucije grada Nina: katedralu sv. Asela, odnosno biskupa i biskupiju, ženski benediktinski samostan sv. Marije i, naravno, muški benediktinski samostan sv. Ambroza. One su, uz stolni kaptol, do sredine 13. stoljeća i pojave prosjačkih redova, dominikanaca i franjevac, tri najvažnije crkvene institucije grada Nina.³²

Zaustavimo se najprije na prvoj, tradiciji sv. Asela, odnosno, prema kasnijem germansko-franačkom izgovoru, sv. Anselma.³³ Njegovo ime se sve do 14. stoljeća

31 Pojam “ninska tradicija” podrazumijeva lokalnu predaju koja je nastala u gradu Ninu i na njegovom užem području. Ona se prenosila najprije usmenim pripovijedanjem i tek kasnije je pribilježena.

32 Dominikanci su prisutni u Ninu još od 1228. godine. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 218; C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 236; Stjepan KRASIĆ, *Congregatio Ragusina Ordinis Praedicatorum (1487 – 1550)*, *Dissertationes historicae*, 19, Romae, 1972., 39.

33 Germansko ime Anselmo se izvodi iz riječi *ans* (*Gott* – bog) i *Helm* (*Schutz* – zaštita). Usp. *Mayers neues Lexikon*, sv. 1: A – Bo, Mannheim – Wien – Zürich, 1981., 443.

obično piše *Asellus*: “... *ecclesia sancti Aselli Nonensis...*”.³⁴ Isto tako, na zvoniku je pribilježeno ime Asel.³⁵ U Zadru je otkriven jedan “*epigrafski spomenik, masivni kameni nadvratnik za koji se ne zna kada je i otkuda dospio kao spolij ugrađen u recentno krilo palače Nassis u Zadru. Na njegovoj se čelnoj strani nalazi natpis Ans(elmus) diac(onus). Slova su krupna latinička kapitela, isklesana u reljefu. Paleografskim obilježjima odaju predromaničko vrijeme.*”³⁶ Ovaj se jezični podatak ne smije podcijeniti i nije bez značenja, nego samo ukazuje kako je ninska *Asellus*-predaja znatno starija negoli germansko-franačka *Anselmus*-tradicija u Hrvatskoj. Ona nastaje prije negoli Franci na samom početku 9. stoljeća dolaze u južnohrvatske krajeve. Franački misionari ne stvaraju ninsku *Asellus*-tradiciju, oni samo donose vlastitu predaju o sv. Anselmu i svojim misionarskim djelovanjem povezuju je s ranokršćanskom tradicijom ninske Crkve. Na ovaj način oni izgrađuju most između novopokrštenih “Prahvata”, avarskih skupina i romaniziranih liburnskih starosjedilaca koji će se zadržati još neko vrijeme prije negoli se međusobnim suživotom stope u jedan jedinstveni narod – Hrvate.

U sljedećem koraku može se tražiti objašnjenje kako je Asel mogao postati jedan od sedamdesetdvojice učenika Kristovih koji je poslao po dvojicu u svako mjesto gdje je kanio doći (Lk 10, 1). Povijesni je pregled razumljiv i tek donekle shvatljiv ako ga se promatra u sklopu razvoja ranokršćanskih struktura (osobito monarhijskog episkopata). Sabor u Neocezareji (održan između 314. i 320.) časti korske (seoske) biskupe nazivom nasljednika sedamdeset i dvojice učenika Kristovih (Lk 10, 1 – 16).³⁷ Takvi biskupi vrše službu u manjim mjestima pa Sabor u Sardici donosi

34 Šime LJUBIĆ, “Policorion, qui Tipicus vocatur”, *Starine JAZU*, 23, Zagreb, 1890., 154 – 243, ovdje: 208.

35 Na ninskom se zvoniku nalazi natpis “*s<anctus> Asellus ep<iscopus> MCCC*”. Luka JELIĆ, “Spomenici grada Nina”, *Vjesnik Hrvatskog arheološkoga društva*, 6, Zagreb, 1902., 103 – 116, ovdje: 107. Glagoljski brevijar franjevaca trećoredaca iz 15. stoljeća, kao i prvi tiskani glagoljski misal, navode isto tako ime Asel. M. GRGIĆ, “Kalendar“, 165.

36 P. VEŽIĆ, “Ninska crkva”, 90, nadodaje u popratnoj bilješci da je nadvratnik pohranjen u depou Arheološkog muzeja u Zadru. Za našu temu ovaj navod nema veliko značenje, nego samo upućuje na germansko-franačku tradiciju, a njegov se nastanak treba povezati s franačkim misionarskim djelovanjem među Hrvatima. Zadar nije politički pripadao vlasti franačkog vladara, ali je očito postojala kulturna razmjena između zaleđa i gradova bizantske Dalmacije.

37 Pojedini donosi Paul HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, vol. II, Berlin, 1878. (pretisak, Graz, 1959.), 162; Josef FISCHER – Adolf LUMPE, *Die Synoden von den Anfängen bis zum Vorbend des Nicaenums*, Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1997., 502.

dalekovidnu zabranu osnivanja biskupija u malenim i ruralnim naseljima kako biskupska služba ne bi gubila na svojem dostojanstvu.³⁸

U drugom je koraku ninska tradicija išla logičnim zaključkom: korski su biskupi nasljednici sedamdeset i dvojice učenika Kristovih, a Asel je bio jedan korski biskup. Mašta tijekom prepričavanja i nadmetanja sa Zadrom i Splitom oko apostolskog naslijeđa nema granica, pa je zaključak posve logičan. Asel je korski biskup; dakle, on je morao biti jedan od sedamdeset i dvojice učenika Kristovih. Kronološki redosljed je u tom kontekstu za srednjovjekovnog čovjeka posve nevažan i potpuno gubi svoje značenje. Historijska se istina podređuje situaciji vremena, vlastitoj tradiciji i potrebama mjesne Crkve. Takav pristup nije poznat samo u Ninu, nego i drugdje, kada su pojedini centri nastojali dokazati svoju povezanost s apostolima ili barem s apostolskim učenicima. Očigledni i daleko najuspješniji primjer nudi upravo splitska Crkva. Ona se u povoljnim političkim prilikama preko legende o Dujmu (tobožnjem učeniku sv. Petra apostola) uspjela u prvoj polovini 10. stoljeća nametnuti u Dalmaciji i Hrvatskoj kao jedino metropolijsko sjedište.³⁹

Današnji crkveni povjesnik se ipak mora zapitati kakva je slučajnost da baš sv. Asel, prvi ninski biskup, gradi crkvu u gradu i posvećuje je Presvetom Trojstvu?⁴⁰ Ne čini li to i zadarski biskup Donat početkom 9. stoljeća, kada gradi crkvu i posvećuje je Presvetom Trojstvu? Ne zove li se prema zadarskoj tradiciji njegov prvi municipijalni biskup upravo Donat?⁴¹ Sličnost ovih predaja ne može se nikako zanijekati; dapače, samo sugerira literarno-kompozicijski utjecaj zadarske na ninsku predaju. Ninska tradicija pokušava uzdići svoj grad smještajući ga uz bok Zadra i Splita te ona, na sebi svojstven način, pokazuje kontinuitet kršćanske prisutnosti u samom Ninu i na njegovu užem gradskom području. Tijekom antike grade se u mnogim municipalnim centrima crkve i one su često bile posvećivane Presvetom Trojstvu ili Mariji. U tom razvojnom procesu grad Nin slijedi opće kulturološke i graditeljske smjerove na Jadranu i cijelom Sredozemlju. Upravo ovaj grad ima dva važna ranokršćanska

³⁸ Usp. ovdje bilj. 126.

³⁹ Prvi zaključak Splitskog sabora (oko 925. godine) određuje grad Split novim metropolijskim središtem. Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije, dio I., čest 1 (do god. 1107.)*, Zagreb, 1914., 218.

⁴⁰ Ovaj je navod donio ninski plemić Ivan Cassio: *“Prima christianorum Nonensium ecclesia constructa a suo primo pastore S. Asello, dicta fuit sanctissimi Trinitatis.”* C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 178.

⁴¹ Pojedini donosi C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 29 – 30.

lokaliteta koja nose njihova imena pa oni sadržajno ukazuju na ranokršćanski postanak ninske predaje.

Tradicija o sv. Ambrozu, đakonu, nje govala se u benediktinskom samostanu sv. Ambroza i ona je, po svoj prilici, nastala odvojeno od tradicije sv. Asela. Ovaj pak Ambroz nije istovjetan s Ambrozijem, biskupom Milana (†397.), nego je to neki drugi ranokršćanski svetac istoga imena.⁴² Njen se sadržaj tek naknadno povezuje s tradicijom sv. Asela. Njihovo se povezivanje na samom zalazu antike i tijekom ranog srednjeg vijeka može pojasniti na sljedeći način. Uobičajeno se u ranokršćanskoj praksi uz biskupa pojavljuje đakon. Dapače, na ranokršćanskim sinodama Galije i Sjeverne Afrike sinodalne odredbe uz biskupe potpisuju i đakoni.⁴³ Službu đakona označuje Prvi nicejski sabor 325. godine u kanonu 18. "služiteljem biskupa",⁴⁴ jer đakoni se posvećuju "non ad sacerdotium, sed ad ministerium".⁴⁵ Ovako promatrano, i ninski biskup Asel bi morao imati jednog đakona; taj je Ambroz.

Tek pošto su različite i odvojene tradicije sv. Asela i sv. Ambroza postale jedna predaja, odnosno tradicija biskupa Asela u čijoj se pratnji nalazio đakon Ambroz, sjedinila ju je ninska Crkva s predajom o svetoj Marceli. Moguće je da se ona izvorno nje govala u porušenoj crkvi koju je otkrio Ejnar Dyggve (1887. – 1961.) ispod nekadašnje crkve sv. Marije. Prepričavanje njenog djelovanja nastavilo se u novoj trobrodnoj bazilici sv. Marije, uz koju je kasnije izgrađen samostan za potrebe benediktinki. Ovaj podatak nije nebitan jer apostolsko djelovanje sv. Marcele dodiruje pitanje žene u crkvenim službama antičke crkve. Tijekom 4. stoljeća služba žene se već institucionalizira, što znači da je takvom razvoju prethodila duža

⁴² Ovakvu mogućnost prihvaća Nikola Jakšić, ali na temelju dostupnih predaja ne može se nikako prihvatiti njegova pretpostavka. Nikola JAKŠIĆ, *Nin: prva hrvatska biskupija*, Split, 1997., 21.

⁴³ Tako, na primjer, na Saboru u Arlesu 314. godine, gdje su sudjelovala barem 44 biskupa, akvilejski je biskup Teodor s đakonom Augustunom predstavljao Crkvu Dalmacije: "Theodorus episcopus Augustun diaconus de civitate Aquilegensium provincia Dalmatia." *Concilia Galliae A. 314 – A. 506*, Corpus Christianorum. Series Latina, 148, priredio Charles MUNIER, Paris – Turnhout, 1963., 14; *Conciles Gaulois du IVe siècle*, Sources Chretiens, 241, priredio Jean GAUDEMET, Paris, 1977., 58.

⁴⁴ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus Giuseppe ALBERIGO – Josepho A. DOSSETTI – Perikle P. JOANNOU – Claudio LEONARDI – Paulo PRODI, consultante Huberto JEDIN, edidit Istituto per le Scienze Religiose, Bologna, ³1973., njemački prijevod s originalnim tekstom naslovljen: *Konzilien des ersten Jahrtausends. Vom Konzil von Nizäa (325) bis zum vierten Konzil von Konstantinopel (869/870)*, priredio Josef WOHLMUTH, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1998., 15.

⁴⁵ *Statuta Ecclesiae antiqua*, can. 4.

crkvena tradicija. Na istoku donose sirijske Didaskalije svjedočanstvo o đakonisama (*diaconissa*). Njima se povjeravalo pomazanje uljem pri krštenju odraslih žena. Ne radi se ovdje o jednoj sakramentalnoj službi, tj. prvom stupnju svećeničkog reda, nego je ona “pomoćna služba.” Naime, pri krštenju se prakticiralo pomazanje uljem cijelog tijela pa su kod odraslih žena pomazanje vršile đakonise.⁴⁶ Da bi đakonise mogle ispunjati povjerenu zadaću, prema *Apostolskim konstitucijama* uvedene su u službu polaganjem ruku. One su na ljestvici crkvenih službi stajale odmah poslije đakona, svakako ispred djevica i udovica; đakonise su posrednice između žena i muških klerika. Primjenjujući ove opće spoznaje o razvoju općih ranokršćanskih službi na ninsku Crkvu, možda bi se mogla iznijeti pretpostavka da se ne radi o nekoj povijesnoj osobi, nego samo o ranokršćanskoj službi đakonise. S imenom Marcela postala bi služba đakonisa konkretna osoba koja je pomagala mjesnom biskupu pri krštenju odraslih žena. Podjela sakramenta krštenja pripadala je nadležnosti mjesnog biskupa, a samo u njegovoj spriječenosti na njegovo je mjesto stupao prezbiter.⁴⁷

Nov doprinos boljem poznavanju predaje o sv. Marceli su restauratorski radovi na drvenoj rezbarenoj škrinji iz Nina.⁴⁸ Pri ovom zahvatu ispod natpisa “S. Marcela” otkriven je jedan, još stariji natpis koji glasi “Maria Nerga”. Sam pojam “Nerga” je skraćeni oblik grčke riječi “Energumena”, što zapravo znači “opsjednuta”. Natpis se, dakle, ne odnosi na Mariju, majku Kristovu, nego – prema Mk 16, 9 – na “*Mariju Magdalenu iz koje bijaše istjerao sedam zloduha.*”⁴⁹ U apokrifnoj i bogatoj hagiografskoj literaturi se Marija Magdalena često poistovjećuje s Marijom, sestrom Marte i Lazara iz Betanije, koja je “*pomazala Gospodina pomašću i otrala mu noge svojom kosom*” (Iv 11, 1). Poslije Isusova uskrsnuća propovijedala je Evanđelje i za vrijeme progona čudom dospjela u luku današnjeg Marseillesa u Francuskoj.⁵⁰ Uz ovu predaju postoji i rimska tradicija (na 29. lipnja) prema kojoj je “*Marija, majka Ivana, koji se zove Marko.*”⁵¹ Na temelju ovih navoda ispravno zaključuje Marijan

⁴⁶ Općenito *Diakonat und Diakonissen*, priredio Leo SCHEFFCZYK, Sankt Ottilien, 2002.

⁴⁷ Takva se tradicija sačuvala u Crkvi sve do kasne antike, kada je zbog brzog razvoja kršćanskih zajednica po ruralnim naseljima svećenik dijelio sakrament krštenja.

⁴⁸ IV. izložba restauriranih umjetnina restauratorskog ateljea Instituta JAZU u Zadru, (Katalog), Zadar, 1971., 5 – 7; M. GRGIĆ, “Kalendar”, 163.

⁴⁹ M. GRGIĆ, Čl.: “Marcela”, *Leksikon ikonografije*, 393.

⁵⁰ M. GRGIĆ, Čl.: “Marija Magdalena”, *Leksikon ikonografije*, 394.

⁵¹ M. GRGIĆ, “Kalendar”, 164.

Grgić: “Vjerojatno je ta legenda spojena s marseillskom legendom o Marti, Mariji i Lazaru poslužila kao temelj za ninsku legendu o sv. Marceli, i to u svrhu dokazivanja apostolskog porijekla ninske Crkve.”⁵²

Povezanost ninske trijade plastično pokazuje srebrni pozlaćeni moćnik (bursa), na kojem su prikazani sv. Marcela, sv. Ambroz i sv. Asel. Ovaj je ranokarolinški rad nastao negdje oko 800. godine i samo slikovito prikazuje tradiciju ninske Crkve. Ninska je predaja znatno starija od samog moćnika (burse), ona zapravo nema nikakve povezanosti s misionarskim djelovanjem franačkih misionara, nego samo slikovito i na plastičan način za ranosrednjovjekovnog čovjeka prikazuje tradiciju koja se njegovala u gradu Ninu i na njegovu području. Pridošli franački misionari – koji sustavno, u sklopu političko-državnih odredbi, pod budnim okom akvilejskog patrijarha učvršćuju kršćanstvo među Hrvatima – samo koriste već postojeću predaju o sv. Aselu i pretvaraju je u vlastitu tradiciju sv. Anselma.

Tradicija ninske Crkve s trijadom (biskup Asel, đakon Ambroz i Marcela) skladno se uklapa u opći razvoj crkvenih struktura kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog kršćanstva. Doduše, ova je predaja preslojena srednjovjekovnim naslagama, ali ipak u svojem izvornom smislu pokazuje polagani razvoj kršćanskih struktura u samom gradu Ninu i na njegovom gravitacijskom području. U Ninu je gradski biskup predvodio mjesnu Crkvu i uz njega su razvijene i druge crkvene službe, koje vjerno simboliziraju Ambroz i Marcela.

3. TRADICIJA MJESTA: CRKVA SV. ASELA (ANSELMA)

Prva se ninska izgrađena crkva nalazi otprilike na istom lokalitetu gdje je danas smještena župna crkva sv. Anselma u južnom dijelu grada, dakle periferno u odnosu na poganski kulturni centar koji je bio smješten u sjeverozapadnom dijelu grada. Prva građevina kršćanske zajednice nastaje od preuređene rimske kuće (*domus ecclesiae*) kojoj je samo na istočnoj strani nadograđena apsida. U njoj se uobičajeno nalazi

52 M. GRGIĆ, “Kalendar”, 164. Na navedenom mjestu je Grgić, povodom restauratorskih radova na rezbarenj škrijnici i otkrića prijašnjeg sloja, gdje stoji “Nerga”, iznio pretpostavku kako se izvorna crkva sv. Marije, čije je temelje otkrio 1928. godine Ejnar Dyggve, ne bi odnosila na Mariju, majku Kristovu, nego na Mariju Magdalenu. Pretpostavka je, doduše, interesantna, ali se ne može samo na temelju škrijnice prihvatiti. Već postojeća škrijnica je samo preslikana i ona nema nikakvog dodira s izvornom crkvom sv. Marije, koja je porušena i na čijem mjestu je još tijekom kasne antike podignuta trobrodna bazilika. Škrijnica je domaći rad, vjerojatno iz 13. stoljeća (usp. *Riznica župne crkve*, 27), i ne može se nikako povezivati s bazilikom sv. Marije.

biskupska katedra i klupa za svećenike. Na zapadnoj je strani izgrađeno dvorište (*atrij*) veličine 5,80 x 4,70 m,⁵³ u kojem su se zadržavali katekumeni prije krštenja. Njeni ostatci se nalaze nekoliko metara južnije od sadašnje župne crkve. Ovaj je građevinski zahvat uslijedio najvjerojatnije tek poslije Milanskoga edikta cara Konstantina (306. – 337.) tijekom 4. stoljeća, kada kršćanska zajednica pokazuje u javnosti svoje kultno mjesto,⁵⁴ dok je sama zajednica već otprije postojala. Koliko je danas poznato i arheološki utvrđeno, ova građevina predstavlja najstariji kršćanski lokalitet grada Nina, čije područje u antici nastanjuje negdje oko 10 000 stanovnika.⁵⁵ Moguće je da je crkva sv. Anselma još prije dolaska Hrvata bila biskupska crkva, što bi značilo da je gradsku zajednicu predvodio biskup. Upravo na temelju arheološkog nalaza dvojne bazilike u gradu Ninu pretpostavlja Branka Migotti kako bi ona mogla biti biskupska građevina jer su dvojne ranokršćanske bazilike redovito građene u biskupskim sjedištima.⁵⁶ Jedna je imala kongregacijsku namjenu služeći redovitim liturgijskim obredima, dok je druga bila memorija (služeći isto tako kao atrij ili katakumenij).

Arheološka iskapanja oko današnje crkve sv. Anselma, koja su vođena u nekoliko navrata, osvjetljaju razvoj ovog sakralnog prostora.⁵⁷ U proljeće 1973. godine izvršeni

53 Ante UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002., 38; N. JAKŠIĆ, *Nin*, 12.

54 A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 37, smješta poduzimanje ovog građevinskog zahvata "koncem 4. ili početkom 5. st."

55 Vjerujući srednjovjekovnim predajama, priklanjaju se Bianchi i Bacotich mišljenju kako bi na ninskom području obitavalo čak preko 40 000 stanovnika. Nasuprot njima, Mate Suić realnije procjenjuje kako je ninski ager tijekom antike nastanjivalo prosječno oko 10 000 stanovnika. C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 173; Arnolfo BACOTICH, "Appunti per la storia della citta di Nona con speciale riguardo all origine della sua chiesa", *Arhivio storico per la Dalmazia*, Roma, 1930., 457; M. SUIĆ, "Nin u antici", *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, priredili Š. Batović – J. Belošević – M. Suić, Zadar, 1968., 35 – 52, ovdje: 42 – 43.

56 B. MIGOTTI, "Vrste i namjene", 121 – 122.

57 Ostatci kršćanskih građevina na području Nina već su poduže vrijeme predmet stručnih istraživanja arheoloških grupa. Prvi se pokušaji poduzimaju već 1843. godine. Pietro Sticotti je ispitivao godine 1895. sjeveroistočni kut sakristije, zatim su nastavljena stručna istraživanja sjevernog zida današnje crkve tijekom 1910. godine pod vodstvom Luke Jelića. Najsustavnije su ipak crkvu istraživali Suić i Perinčić 1960. godine. Kasnija istraživanja – godine 1973., 1978. i 1980., zatim 1995. i 2002. – donijela su nove spoznaje o postanku kompleksa crkve sv. Anselma. M. SUIĆ – N. PERINČIĆ, "Revizija iskapanja ninskog baptisterija", *Diadora*, 2, Zadar, 1962., 317 – 320; Pavaša VEŽIĆ, "Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 15, Split, 1986., 201 – 215, ovdje: 203; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 36 – 37; Marija KOLEGA, "Nin – arheološka istraživanja ispred župne crkve sv. Asela

su popravci na župnoj crkvi i pritom su pronađeni ostatci kasnoantikne građevine i predromanički trijumfalni luk ispred samog svetišta. Nova arheološka iskapanja uslijedila su između 1978. i 1980. godine, kada se otkrivaju temelji apside u podu današnje sakristije.⁵⁸ Ovi nalazi ukazuju na već prije spomenutu činjenicu da se enonska kršćanska zajednica okupljala na istom mjestu, u jednoj građevini koja se najvjerojatnije poslije Konstantinova edikta prilagođuje liturgijskim potrebama gradske zajednice. Prvi kompleks nastaje nešto južnije od sadašnje crkve, kada je jedna rimska kuća dogradnjom apside i nartekse bila preuređena u gradsku baziliku. Njene su dimenzije u arheološkim istaživanjima tijekom 1995./96. godine posve sigurno ustvrđene: 13,90 × 5,90 m.⁵⁹ Ona je služila kršćanskoj zajednici koja se okuplja na lomljenje kruha. Ova je kuća bila "domus ecclesiae" u kojoj se okupljala prva kršćanska zajednica grada Nina. Možda je na samom početku to bila samo jedna obitelj u kojoj je "pater familiae" predvodio liturgijsko slavlje, a s vremenom su joj se pridruživale i druge osobe. Tako je malo-pomalo rasla kršćanska zajednica prije negoli je car Konstantin podijelio kršćanima slobodno ispovijedanje svoje vjere. Ovaj razvojni proces nije bio specifična pojava grada Nina, nego se slično odvijalo i po drugim gradskim naseljima. U ovom periodu nisu crkvene službe posve točno definirane. Još se nije uspio nametnuti monarhijski episkopat, nego tek u 3. i osobito u 4. stoljeću postoje tendencije točnog definiranja i omeđivanja jedne službe od druge. Kanon 16. Prvoga nicejskoga sabora je 325. godine razlikovao biskupe, svećenike i đakone od nižih redova.⁶⁰

Crkva je tijekom antike preuređivana i taj podatak samo pokazuje vitalnost ninske kršćanske zajednice koja je svoju sakralnu građevinu prilagođavala potrebama

(Anselma)", *Obavijesti*, Hrvatsko arheološko društvo, 33, Zagreb, 2001., 90 – 95; ISTA, "Nin – nadžupni kompleks sv. Anselma (Asela). Istraživanja godine 2001.", *Obavijesti*, Hrvatsko arheološko društvo, 34/1, Zagreb, 2002., 73 – 78.

⁵⁸ P. VEŽIĆ, "Sklop župne crkve sv. Asela", 203.

⁵⁹ Marija KOLEGA, "Nin – zaštitna istraživanja u sklopu župne Crkve sv. Asela", *Obavijesti*, Hrvatsko arheološko društvo, 28, Zagreb, 1996., 43 – 48, ovdje: 46. Crkva je, prema mišljenju Ante Uglešića, imala sljedeće dimenzije: dužina 14 m, širina 4 m (unutarnje mjere), apside (oko 3 m, dubina 2,20 m) te na zapadnoj strani nartekse 5,80 × 4,70 m. Pavaša Vežić donosi sljedeće mjere: dužina oko 13 m, širina 6, promjer apside oko 3 m. A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 37 – 38; P. VEŽIĆ, "Sklop župne crkve sv. Asela", 206.

⁶⁰ *Conciliarum oecumenicorum decreta*, 13 – 14. Koncil u Laodiceji 380. godine točno je razlikovao one osobe koje imaju svećeničku službu od "običnih klerika", tj. od onih koji ne mogu slaviti euharistiju. Usp. Frank-Lothar HOSSFELD – Georg SCHÖLLGEN, Čl.: "Hohepriester", *Reallexikon der Antike und des Christentums*, 16, Stuttgart, 1994., 4 – 58.

vremena. Ona je imala vrata širine 1,20 m. *“Taj je otvor kasnije zazidan i prostorija 2 (tj. ispred zazidanog ulaza – bilj. Z. S.) je pretvorena u predvorje ranokršćanske građevine s novim pročelnim zidom na zapadnoj strani. U tome zidu otkriven je kameni prag s utorom za prihvaćanje konstrukcije vratnica, pa u toj fazi pregradnje ukupne dimenzije građevine iznosi 18,80 × 5,90 m. U istoj prostoriji istražen je grob 34, s dosta keramike i amfora, te novcem cara Valentinijana I. (364. – 375.) (?)”*⁶¹

Jednobrodna bazilika u Ninu svakako je imala svojeg titulara, a tko je to bio, ne zna se sigurno, osim ako pobožna legenda o svetom Aselu ne donosi koje zrnce povijesne istine. Tradicija, u duhu hagiografske beletristike, pripovijeda kako je biskup Asel sagradio i posvetio crkvu Presvetom Trojstvu. Ako ispustimo iz tradicije ime biskupa Asela i na njegovo mjesto “postavimo” jednu nepoznatu osobu koja je osnovala prvu kršćansku zajednicu ili pak sagradila prvu crkvu (bogomolju) grada Nina, tada je posve realna pretpostavka da je prvotna crkva bila izvorno posvećena Presvetom Trojstvu. Ova se pak pojava posve uklapa u ranokršćansku tradiciju kada se kršćanske građevine često posvećuju Presvetom Trojstvu. Tek naknadno, kada se širi predaja o sv. Aselu, proziva se crkva njegovim imenom. Analogan primjer nudi susjedni Zadar u kojem isto tako dolazi do promjene titule gradske bazilike. Kada kult sv. Stošije, čije relikvije je donio biskup Donat iz Carigrada, potiskuje prvog svećara, sv. Petra, nije poznato, ali je gradska bazilika ubrzo prozvana njenim imenom.⁶² Na temelju iznesene argumentacije smije se pretpostaviti kako je štovanje sv. Asela, vezano uz određeni sakralni lokalitet iz ranokršćanskog razdoblja, postojalo svakako prije dolaska novih naroda, Avara i Hrvata, dok se legenda (predaja o sv. Aselu, Marti i Ambrozu) razvija u skladu s crkveno-političkim prilikama i potrebama enonske kršćanske zajednice.⁶³

Tijekom 6. stoljeća, za Justinijanove obnove, crkva sv. Asela prilagođuje se novim prilikama i novim potrebama ninske kršćanske zajednice. Ona je postala premalena pa je izgrađena jedna nova građevina (nekoliko metara sjevernije od prijašnje), a neki zidovi starije crkve iskorišteni su za gradnju pratećih objekata. Njene su dimenzije: dužina 22,50 m, a širina 10 m. Polukružna apsida je izgrađena na istočnoj strani

61 M. KOLEGA, “Nin – zaštitna istraživanja”, 46.

62 Usp. ovdje bilj. 10.

63 M. GRGIĆ, “Kalendar”, 166. U tom smislu, na temelju arheoloških nalaza posve ispravno zaključuje Ante Uglešić da je *“najstariji ranokršćanski objekt nastao s južne strane današnje crkve. Radi se o adaptaciji postojeće kasnoantičke građevine u oratorij, tako da joj je na istočnoj strani dodana polukružna apsida.”* A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 37.

“širine oko 5,20 m i dubine oko 3 m. Unutarnji dio apside imao je lagano potkovast oblik, a na njezinom vanjskom su bile plitke lezine.”⁶⁴ Stablnost crkve još su pojačavali pilastri. “Jedan i drugi tip konstruktivnog pojačanja (tj. lezene i pilastri – bilj. Z. S.) poznat je u starokršćanskom graditeljstvu. Pilastri na uglovima osobito su korišteni na građevinama sjevernojadranskoga kruga. U nas su brojni primjeri u Istri. Lezene na apsidi imaju bazilike na Srimi i na Kornatu, konsignatorij u Poreču i solinska bazilika na Manastirinama, a izvan naših prostora dobar je primjer bazilike u Kartagi.”⁶⁵ Svojim stilom i načinom gradnje izvorna crkva sv. Asela (možda Presvetog Trojstva) skladno se uklapa u jadransko-mediteransko starokršćansko graditeljstvo, što pokazuje participaciju Nina u općim okvirima.

Kao i drugi kršćanski liturgijski objekti, imala je novosagrađena crkva svoje prateće objekte za čiju gradnju su djelomično korišteni već postojeći kasnoantički zidovi. Na sjeveroistočnoj se strani nalazila jedna prostorija veličine 5,10 × 3,40 m. Na jugoistočnoj strani je podignuta jedna prostorija (7,0 × 3,30 m) koja je služila kao *diakonikon*.⁶⁶

Ovakav je građevinski pothvat poduzet najvjerojatnije nakon Justinijanove rekonkviste, čija vladavina obilježuje mirnodoposko razdoblje materijalne i duhovne obnove po cijelom Iliriku.⁶⁷ Grad Nin sudjeluje u Justinijanovoj obnovi carske moći pa sama kršćanska zajednica sredinom 6. stoljeća brojčano toliko raste da je postala neophodna obnova odnosno nadogradnja njihovog postojećeg sakralnog objekta. Ona je toliko gospodarski jaka da može podnijeti teret gradnje jedne reprezentativne bazilike. Ovaj podatak ukazuje samo na činjenicu kako je Nin na samom zalasku antike organizirana zajednica čiji sakralni objekt prenosi težište urbanog života u taj dio grada, na sjecište dviju glavnih ulica u samom središtu povijesne gradske jezgre.⁶⁸ Njena današnja dužina iznosi 26,0 m, a širina 9,50 m. S burne strane je bila dograđena kapelica sv. Ambroza i odmah do nje kapelica sv. Ivana Krstitelja s krstionicom.⁶⁹

⁶⁴ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 38.

⁶⁵ P. VEŽIĆ, “Sklop župne crkve sv. Asela”, 203 – 206.

⁶⁶ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 39 – 40.

⁶⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Bizant na Jadraniu (od Justinijana I. do Bazilija I.)*, Biblioteca Latina et Graeca, knjiga 13, drugo izdanje, Zagreb, 1992., 95.

⁶⁸ Ulica od južnog mosta vodi prema središtu, a druga okomito vodi prema njoj. P. VEŽIĆ, “Sklop župne crkve sv. Asela”, 203, pozivajući se na M. SUIĆ, “Antički Nin”, 90; ISTI, *Antički grad*, 221, sl. 81.

⁶⁹ Godine 1746. porušena je kapela sv. Ivana kako bi se mogla proširiti sakristija. Nakon tog je građevinskog zahvata krstionica s imenom “vojvode Višeslava” prenesena u Veneciju. L. JELIĆ, “Spomenici”, 104.

Kapelu sv. Marte nadogradio je tek tijekom 16. stoljeća biskup Juraj Divnić (1479. – 1523.) poslije venecijansko-turskoga rata (tzv. Kretskoga rata) i tek naknadno je preimenovana u kapelu Gospe od Zečeva.⁷⁰ Sredinom 18. stoljeća porušena je starokršćanska apsida i nadograđena sakristija koja “*je prostorija četvrtastog tlocrta (720 × 660 cm), površine 48 m²*”.⁷¹ Pročelje crkve sv. Asela je obnovljeno 1695. te je produženjem kapele sv. Marije 1780. godine crkva dobila današnji oblik. Uz nju je s južne strane već u srednjem vijeku podignut zvonik visine 32 m, koji je 1681. godine, tijekom mletačko-turskog rata, bio znatno oštećen, ali ipak ne posvema porušen. Godine je 1771. posve preuređen i tada je pronađeno jedno srednjovjekovno zvono s natpisom “S. ASELLVS EP. MCCC”.⁷² Njegovo vremensko datiranje se podudara s gradnjom zvonika koji je dovršen iste godine pa je ono najvjerojatnije bilo upravo za ovu priliku izliveno u nekoj ljevaonici.

Od mjeseca listopada do sredine prosinca 2001. godine vođena su sondažna istraživanja na prostoru južno od današnje crkve sv. Anselma.⁷³ Pri ovome iskopavanju došlo je do jednog novog, može se reći, epohalnog otkrića, kada su otkriveni ostatci ranokršćanskog krsnog zdenca. Ukratko o njemu izvješćuje Marija Kolega: “*Manjom sondom ustanovljen je krsni zdenac, položen na jugoistočnom dijelu prostora, koji svojom sjeveroistočnom stranom zalazi ispod temelja sadašnje riznice (kapele Gospe od Zečeva). Zdenac je kružnoga oblika s dva kratka stubišta, od kojih je jedan silazni (na jugozapadu), a drugi ulazni (na sjeverozapadu). Svaki krak ima po tri gazišta, širine 40 cm i visine 21-25 cm. Unutrašnja stijenka zdenca pokazuje strukturu od jako tvrde i pečene opeke, polagane u vodoravne nizove i povezane hidrauličnom žbukom. Žbuka je sačuvana u većim i manjim tragovima. Pod zdenca čini 25 kvadratnih ploča, veličine 20 × 20 cm, poredanih u pet redova, fugiranih širokom fugom i premazanih žbukom. Obrub dna je također u širokom premazu prekriven žbukom. Promjer zdenca iznosi 120 × 110 cm. Istražena površina od oko 13 m² u objektu pripada zdenцу i okolnoj podnici od vodootporne zbuке.*”⁷⁴ Ovaj nalaz pokazuje kako se Crkva u Ninu pri podjeli sakramenta krštenja odraslim osobama nije ništa razlikovala u svojoj praksi od drugih kršćanskih centara po Dalmaciji,

70 C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 222 – 224.

71 M. KOLEGA, “Nin – nadžupni kompleks”, 76.

72 C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 180; P. VEŽIĆ, “Sklop župne crkve sv. Asela”, 203.

73 Izvještaj donosi M. KOLEGA, “Nin – nadžupni kompleks”, 73 – 78.

74 M. KOLEGA, “Nin – nadžupni kompleks”, 74.

Italiji, Galiji, Španjolskoj ili drugim kršćanskim pokrajinama. Nalaz izravno ukazuje da je u Ninu nazočan mjesni biskup, kako je to već do sada pretpostavljao ugledni danski arheolog Ejnar Døggve. Ovaj se je držao mišljenja da je crkva s baptisterijem bila uobičajena biskupska bazilika. Pri tome se pozivao na argumentaciju utjecajnog francuskog crkvenog povjesničara Louisa Duchesnea (1843. – 1922.), koji je prenosio kršćansku tradiciju rane Crkve: krštenje je pripadalo u nadležnost mjesnog biskupa koji je dijelio sakrament kršćanske inicijacije na Veliku subotu, pošto je katekumen, dolično podučen u kršćanskom nauku, svoj život usmjerio prema njegovim načelima.⁷⁵ Postojanje ninskog baptisterija ukazuje na krštenje uranjanjem, dakle na ranokršćansku praksu. Obično se, pokraj svih regionalnih posebnosti, obred krštenja sastojao od sljedećih dijelova: pripremnih rituala (polaganja ruku, egzorcizma, pomazanja uljem), odricanja od Sotone, nakon čega je kandidat izgovarao ispovijest vjere. Poslije ovog čina spustio bi se katekumen u krsni zdenac i biskup bi izgovarao krsnu formulu *ego te baptizo...* Krstitelj bi uronio krštenika tri puta u vodu i tri puta ga vadio iz nje izgovarajući svaki put po jedno ime Presvetog Trojstva. Poslije krštenja je novokrštenik pomazan svetim uljem.⁷⁶ Krštenje se dijelilo odraslim osobama, a krštenje djece je otpočelo tek tijekom 5. stoljeća. Možda je upravo pelagijanizam, nijećući izvorni grijeh, doprinio brzom rasprostranjenosti krštenja malene djece.⁷⁷ U tom slučaju, nastanak krsnog baptisterija u Ninu smijemo smjestiti

⁷⁵ Eynar DYGGE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951., sada dostupan hrvatski prijevod *Povijest kršćanstva u Saloni*, Split, 1996., 39 – 40; Louis DUCHESNE, *Origines du culte Chretien*, Paris, 1889., 164.

⁷⁶ Ovakav obred podjele sakramenta krštenja je bio uobičajen, a to ne znači da je bio i jedini. Bilo je slučajeva da je krštenje podjeljivano na samrtnoj postelji, pa je u takvoj situaciji krštenik polijevan ili pak samo poštropljen vodom. Usp. *Constitutiones Apostolicae*, 7, 40 – 45, *Sources Chretiens*, 336, 96 – 106; Luce PIETRI, *Roma christiana. Recherches sur l'Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III. (311 – 440)*, vol. 1-2, Roma, 1976., I, 108 – 111; II, 929 – 930.

⁷⁷ Pelagije je irski monah koji je početkom 5. stoljeća došao u Rim. Tu je naučavao da su praroditelji Adam i Eva počinili osobni grijeh koji bi se samo njih osobno doticao. To nije iskonski grijeh koji bi se prenosio na sljedeće generacije. Pred Gotima je 416. godine jedan od njegovih učenika pobjegao u Kartagu, a Pelagije se godinu dana ranije preselio u Palestinu. Godine 416. osudila je jedna sinoda, pod predsjedanjem Augustina, Pelagijev nauk, a rimski biskup Inocent I. (401. – 417.) ga je izopćio iz crkvenog zajedništva. Dana 1. svibnja 418. godine vijećala je sinoda u Kartagi. Na njoj je bilo prisutno čak 214 biskupa i oni su, pod vodstvom Augustina, formulirali devet članaka o milosti i iskonskom grijehu. Gisbert GRESHAKE, *Gnade als konkrete Freiheit. Eine Untersuchung zur Gnadenlehre des Pelagius*, Mainz, 1972.; Otto WERMELINGER, *Rom und Pelagius. Die theologische Position der römischen Bischöfe im pelagianischen Streit in den Jahren 411 – 432, Päpste und Papsttum*, 7, Stuttgart, 1975.

u doba prije negoli se proširio pelagijanizam, dakle još u 4. stoljeće. Njegov se nastanak poklapa s općom situacijom Crkve poslije Konstantinova edikta, kada su po biskupskim crkvama nastajali takvi krsni zdenci. Ovaj navod, ujedno, posredno potvrđuje postanak biskupskog sjedišta u Ninu prije negoli su se u njemu nastanili Hrvati.

Arheološki nalazi oko današnje crkve sv. Anselma pokazuju ranokršćanski kontinuitet u samom Ninu i na njegovu području još prije dolaska Hrvata.⁷⁸ Taj kontinuitet nije mogao postojati bez razvijenih crkvenih struktura koje na slikovit način predstavlja jedan ulomak keramičke patene u tehnici crvene keramike (*terra sigillata*). Ona je otkrivena pri iskopavanju u sakristiji crkve sv. Anselma.⁷⁹ Ova je liturgijska plitica obilježena križem te grčkim slovima alfom i omegom,⁸⁰ što sugerira da su na tom mjestu kršćani slavili euharistijsko slavlje. Na patenu, koja je uobičajeno plitki pladnjic od plemenite kovine ili keramike, stavljao se euharistijski kruh.

Zaključujući ovaj mali prikaz ninske tradicije, pokazujemo da se, prema svim spomenutim navodima, na lokalitetu oko današnje crkve sv. Anselma okupljala prva enonska kršćanska zajednica. Na tom mjestu je rasla prva zajednica, i to u privatnoj kući koja je poslije Milanskog edikta preuređena u sakralno-liturgijski prostor

⁷⁸ Npr. groblje uokolo crkve sv. Anselma. Usp. M. KOLEGA, "Nin – arheološka istraživanja", 90 – 95. Kršćani su grobove nazivali *depositus*, što zapravo znači "počivalište" do Posljednjeg suda. Tijekom antike kršćani su se rado davali pokopavati u grobove mučenika ili utjecajnijih kršćana pa, ukoliko to nije moguće, bili bi pokapani barem u njihovoj blizini. Michel-Yves PERRIN, "Die neue Form der Missionierung: die Eroberung von Raum und Zeit", *Geschichte des Christentums*, II, 667 – 704, ovdje: 679 – 683.

⁷⁹ Točno datiranje njenog nastanka je sporno. Pavuša Vežić i Smiljan Gluščević je okvirno smještaju tijekom 4. ili 5. stoljeća, a Branka Migotti se odlučuje za 4. stoljeće. Smiljan GLUŠČEVIĆ, "Ranokršćanski simboli na keramičkim i staklenim predmetima u Liburniji", *Diadora*, 18/19, Zadar, 1996./1997., 243 – 274, ovdje: 253 – 254; Ivo PETRICIOLI – Miljenko DOMIJAN – Pavuša VEŽIĆ, *Sjaj zadarskih riznica (Katalog izložbe)*, Zagreb, 1990., 120 i 131; Branka MIGOTTI, "Dekorativna ranokršćanska plastika jaderskog i salonitanskog područja. Temeljne osobine i međusobne razlike", *Diadora*, 13, Zadar, 1991., 291 – 312, ovdje: 296.

⁸⁰ Opis plitice donosi Smiljan Gluščević: "Na sačuvanom dnu se nalazi ukras izveden utiskivanjem (crtanjem) na premaz još svježje zdjele. Tako je on samo neznatno udubljeniji (a što se može osjetiti samo opipom) od ostale površine dna, ali je naglašen bojom jer su ukrašena mjesta ostala glada, sjajnija i uslijed toga nešto tamnija. Centralni je ukras uokviren s tri koncentrična kruga nejednake širine. Prvi (unutrašnji) je jednostruk, drugi (središnji) četverostruk (a to se točno može vidjeti samo na originalu i pod određenim kutom), dok je treći (vanjski) najujerojatnije bio osmerostruk ili je pokrivao čitavi ostatak dna. Samo središte ukrasa zaprema nepotpuno sačuvani križ... Prvo i zadnje slovo grčkog alfabeta dodatno objašnjavaju simboličko značenje križa = Krist." S. GLUŠČEVIĆ, "Ranokršćanski simboli", 253 – 254.

dogradnjom apside. Argumentacija *ex silentio* govori u prilog opstojnosti ninskog municipalnog biskupa prije negoli su se u njemu naselili Hrvati. Da je pak crkva sv. Asela bila izvorno posvećena Presvetom Trojstvu, ukazuje samo na praksu antičke Crkve. Nin, kao autohtona zajednica s crkvom sv. Trojstva, religiozni je centar svojeg područja i tamošnja kršćanska zajednica izdiže se iznad štovanja poganskih božanstava ispunjavajući nastalu prazninu svojom vlastitom tradicijom. Slavljenje Presvetoga Trojstva je potiskivalo čašćenje Jupitera, Jana i drugih poganskih božanstva stvarajući tako podlogu za daljnji razvoj kršćanske tradicije koja je danas dostupna u srednjovjekovnoj hagiografskoj literaturi ninske trijade (Asela, Ambroza i Marcele).

Iz ovakve tradicije proizlaze i imena biskupa koje spominje ninska tradicija prije izbora đakona Teodozija. Carlo F. Bianchi, koji se pokazao zagovornikom srednjovjekovnih tradicija, donosi nekoliko imena biskupa još prije dolaska Hrvata.⁸¹ Biskup Maksim bi trebao sudjelovati na sinodama u Akvileji i Milanu. One su održane 381. odnosno 391. godine⁸² pa bi ovaj biskup živio na samom kraju 4. stoljeća. Zatim, zadarska predaja spominje ime biskupa Ivana koji bi trebao sudjelovati na Salonitanskoj sinodi 530. godine.⁸³ Uz godinu 539. povezuje se ime biskupa Konstantina, a uz godinu 686. ime biskupa Teodorika. Njega je, prema ninskoj tradiciji, posvetio obnovitelj crkvenih struktura u Dalmaciji, nadbiskup Ivan Ravenjanin. Bianchi je pronašao ime biskupa Patricija koji bi trebao biti biskup negdje oko 699. godine, na samom prijelazu iz 7. u 8. stoljeće. Njegov nasljednik bio bi biskup Mauro čije se djelovanje smješta negdje oko 714. godine. Nakon njega slijedila bi prije biskupa Teodozija još trojica ninskih biskupa: 756. godine Anastazije, 787. godine Pavao i 812. godine Marin.⁸⁴

⁸¹ C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 181 – 182; Eduard PERIČIĆ, “Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija”, *Povijest grada Nina*, 105 – 155, ovdje: 145; Z. STRIKA, “Catalogus”, 93.

⁸² U aktima ovih sabora nigdje se ne spominje ime nekog ninskog biskupa. Usp. *Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos*, Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, 82/3, priredila Michaela ZELZER, Wien, 1982., 362 i d., i djelomično u arijanskoj verziji *Scholia Arriana in concilium Aquileiense*, Corpus Christianorum, Series Latina, 87, priredio Roger GRAYSON, Turnhout, 1983., 147 – 196; *Scolies ariennes sur le concile d' Aquilée*, Sources Chretiens, 267, priredio Roger GRAYSON, Paris, 1980., 201 – 327, latinski original s francuskim prijevodom.

⁸³ Dostupni potpisi biskupa i svećenika na Salonitanskoj sinodi 530. godine ne spominju njegovo ime. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, 160 – 161; Nada KLAJČ, *Historia Salonitana maior*, Beograd, 1967., 81.

⁸⁴ C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 181 – 182; Z. STRIKA, “Catalogus”, 93.

Dokazi opstojnosti spomenutih biskupa nisu danas više dostupni. Odakle ih je prikupio Bianchi, nije poznato. Njihovu povijesnu opstojnost se ne može provjeriti, ali to ipak ne znači da ih sve trebamo smjestiti u svijet legendi. Činjenica ukazuje samo na nedostatak izvora jer ni za Zadar nisu poznata nikakva vrela do njegova biskupa Feliksa 381. godine.⁸⁵ Ne govori Eduard Peričić bez razloga kako je “teško vjerovati da se bar u 4. stoljeću, od kada se kršćanstvo sve više utvrđuje kao državna religija, ovdje (tj. u Ninu – opaska Z. S.) ne pojavljuje odgovarajuća crkvena organizacija kao i u drugim municipalnim zajednicama koje su postale centri-sjedišta gradskog biskupa, čija se jurisdikcija protezala na teritorij koji se na vlas poklapao s teritorijem odgovarajuće civitas.”⁸⁶ Na temelju arheoloških nalaza pretpostavlja Pavuša Vežić osnutak prve ninske kršćanske općine već tijekom 4. stoljeća, a nju bi predvodio lokalni korepiskop.⁸⁷ Jedan od kasnije nastalih izvora, koji posredno pokazuje opstojnost ninske Crkve (i biskupije) prije dolaska Franaka u hrvatske krajeve, jest *Translatio beati Chrysogoni martyris*.⁸⁸ Legendarni opis prijenosa relikvija sv. Krševana, koji je iz nekog starijeg predloška prepisao monah Zoilo, sin Ivanov 1498. godine, pokazuje sve značajke srednjovjekovne hagiografske literature, ali ipak se ne može zaobići jer su u njemu skriveni podatci koji ukazuju na postojanje ninske Crkve još prije dolaska Franaka. Naime, na jednom mjestu spominje se u pokrajini Marab jedan biskup⁸⁹ i čini mi se da ovaj dio prenosi podatke o dobu prije negoli su Franci došli u zaleđe Zadra.⁹⁰ Po kopnenom zaleđu Zadra, koje autor podrugljivo oslovljava oblast Marab, naselili su se Mirmidonci koji su djelomično kršćani, ali su još uvijek pod snažnim poganskim utjecajem svojih pređa. Među njima

⁸⁵ Već sam prije pokazao kako je Zadar imao svojeg biskupa još prije Milanskog edikta cara Konstantina. Na temelju dostupnih vrela, osobito koncilskih odluka u Arlesu 314., u Niceji 325. i u Kalcedonu 451. godine, mora se u daljnjem proučavanju ranog kršćanstva polaziti od pretpostavke da je u provinciji Dalmaciji uz Salonu bilo više biskupskih sjedišta. Z. STRIKA, “Kada i gdje”, 55 – 59.

⁸⁶ E. PERIČIĆ, “Nin u doba hrvatskih narodnih vladara”, 145.

⁸⁷ P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva. Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskom području*, Zadar, 2005., 112.

⁸⁸ Pojedini donosi Z. STRIKA, “Translatio”, 47.

⁸⁹ Ćiril M. IVEKOVIĆ, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru. Hrvatska zadužbina iz X. stoljeća*, Djela JAZU, 30, Zagreb, 1931., 51b, hrvatski prijevod donosi Radoslav KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Biblioteka znanstvenih djela, 70, Split, 1993., 195.

⁹⁰ Z. STRIKA, “Translatio”, 47 – 48.

se nalazi jedan biskup koji, pak, nema ono dostojanstvo, čast i ulogu kakvu je imao njegov kolega u susjednom Zadru, nego na prvom mjestu stoji "stari Mirmidonac".⁹¹ Spomenuti je biskup mogao biti samo biskup Nina jer niti jedno drugo mjesto u samom zaleđu Zadra nije imalo sve preduvjete za razvoj biskupske službe osim Nina. Samim time bi Nin imao svojeg gradskog biskupa još prije dolaska Franaka.

4. DRUGA SVJEDOČANSTVA KRŠĆANSKE PRISUTNOSTI

O crkvi sv. Križa, koja je sigurno najpoznatiji spomenik grada Nina i hrvatskoga ranosrednjovjekovnoga graditeljstva, ne će biti u ovoj studiji više govora. Točno datiranje njene gradnje još nije posvema sigurno,⁹² pa ne možemo donositi prebrze zaključke. Ipak, moramo se dotaći njene okoline jer arheološka iskapanja u njenoj blizini pokazuju kršćansku prisutnost još prije dolaska Hrvata. Kršćanska se vjera brzo širi i ona se ne svodi samo na kompleks crkve sv. Asela, nego i na kompleks sv. Marije te na samu okolicu crkve sv. Križa. Ovi nalazi pružaju vrijedne dokaze kršćanske prisutnosti po cijelom gradu, a ne samo na jednom lokalitetu.⁹³ S druge strane se pokazuje kako su Hrvati već zarana nastanjeni u okolici crkve sv. Križa te su imali dodir s romaniziranim liburnskim stanovništvom koje je njegovalo svoju kršćansku vjeru i tradiciju. Prvi kontakt odnosno susret Hrvata s kršćanstvom zbivao se, u prvom redu, preko kršćanskih starosjedilaca,⁹⁴ a tek onda sustavnom

91 Rodovsku je zajednicu predvodio "senior" i predaja ga, kako bi ponizila stanovnike oblasti Marab, naziva "stari Mirmidonac". Ovaj nije u izvornom smislu riječi "starac", nego predstavlja rodovskog starješinu, a nikako kneza kada se Hrvatska pod franačkim utjecajem transformira u kneževinu karolinškog tipa.

92 O ovom objektu postoji obilje literature pa navodim samo neke primjere: L. JELIĆ, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Djela JAZU, 19, Zagreb, 1911.; I. PETRICIOLI, "Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka", *Povijest grada Nina*, 299 – 356, ovdje: 320 – 327. Vrijedno je konzultirati još i novija objašnjenja do kojih je na temelju proučavanja pada sunčeve svjetlosti došao Mladen PEJAKOVIĆ, *Broj iz svjetlosti. Starohrvatska crkvice svetog Križa u Ninu*, Zagreb, 1978.; M. PEJAKOVIĆ – Nenad GATTIN, *Starohrvatska sakralna arhitektura*, Zagreb, 1988.

93 Crkva je sv. Križa izgrađena na mjestu antičkih stambenih zgrada, što jasno pokazuje kako na ovoj lokaciji nisu prije podizane kulturne građevine. Za gradnju njenih temelja upotrebljava se grubi antički materijal. Ova pak činjenica ukazuje na podatak kako se njena gradnja treba djelomično smjestiti u vrijeme selidbe naroda. Branimir GUŠIĆ, "Najstarije hrvatsko naselje oko Nina", *Predavanja JAZU*, 39, Zagreb, 1970., 24. Nalazak novca bizantskog cara Konstantina Kopronima (741. – 775.) sugerira mogućnost da bi se njena gradnja mogla datirati još prije 800. godine. Vladimir P. GROSS, *Early Croatian Architecture. A Study of the Pre-Romanesque*, London, 1987., 104.

94 Ova tema dodiruje pitanje kristijanizacije Hrvata koje u historiografiji još uvijek nije riješeno. U

kristijanizacijom, kada je rodovska vlast pod utjecajem franačke dominacije prihvatila kršćansku vjeru.⁹⁵ Arheološka istraživanja najbliže okolice crkve sv. Križa pokazuju da su se oko nje već u drugoj polovini 8. stoljeća nastanjivali Hrvati.⁹⁶ Iskapanja na nekropoli Ždrijac istodobno ukazuju da su oni ostali dugo vremena vjerni svojim lokalnim božanstvima.⁹⁷ Ovaj podatak ipak ne govori ništa protiv mogućnosti da među njima ima već pokrštenih; on puno više pokazuje lagano i postupno ukorjenjavanje kršćanstva među Hrvatima.

Nekih dvadesetak metara dalje od crkve sv. Križa iskopana je još 1969. godine jedna starokršćanska uljanica s likom jelena i s po četiri zeca u trku sa svake strane.⁹⁸ To je ranokršćanska simbolika inspirirana Psalmom 42, 2 koji glasi: *“Kao što košuta žudi za izvor-vodom, tako duša moja čezne, Bože, za tobom.”* Jelen je simbol pobožnosti i monaškog života. Paralelno *“tome navodi se često jelen kao simbol samoće i čista života jer traži slobodu i zaklonište u visokim planinama.”*⁹⁹ Istodobno se na uljenici nalazi slika zeca u trku, koji je *“simbol čovjeka koji svoje spasenje očekuje od Krista i njegove muke.”*¹⁰⁰ Ova uljenica s kršćanskim simbolima nije domaća, nego je

novije vrijeme zastupa Radoslav Katičić tezu o federatskom odnosu Hrvata prema Carstvu: Hrvati su naselili provinciju Dalmaciju kao carski saveznici (*foederati*) koji su oslobođeni religiozne discipline Carstva. Car nije mogao sustavno provoditi kristijanizaciju među Hrvatima, nego su ovi najprije upoznali kršćanstvo preko svojih susjeda, a tek kasnije sustavnom kristijanizacijom. Konstantin Poriforogenet izvješćuje da je car Heraklije pozvao biskupe i svećenike iz Rima koji su pokrštavali Hrvate. To pak nisu bili kršćanski vjesnici iz susjedne Italije, nego biskupi i svećenici iz dalmatinskih gradova i otoka (Osora, Raba, Krka, Zadra, Splita, *Rausiona*, Kotor i dr.); oni su “došli iz Rima”, što znači – kršćanski misionari potječu iz rimskog patrijarhata.

⁹⁵ Franci su sustavno provodili i dovršavali kristijanizaciju Hrvata. Usp. Neven BUDAČ, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994., 87 – 92; ISTI, “Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije”, *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6. – 8. listopada 1992. u Zagrebu, priredili Miljenko Jurković – Tugomir Lukšić, Zagreb, 1996., 127 – 136.

⁹⁶ Opširnije Janko BELOŠEVIĆ, “Slavenska naseobinska keramika otkrivena u okolišu crkve sv. Križa u Ninu”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 38 (25), Zadar, 1999., 113 – 120.

⁹⁷ J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijcu u Ninu*, Zadar, 2007.

⁹⁸ S. GLUŠČEVIĆ, “Ranokršćanski simboli”, 249; A. UGLEŠIĆ, “Tri ranokršćanska nalaza iz okoliša crkve sv. Križa u Ninu”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 38 (25), Zadar, 1999., 85 – 91, ovdje: 85 – 86.

⁹⁹ M. GRGIĆ, Čl.: “Jelen”, *Leksikon ikonografije*, 296; Günter SPITZING, *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole. Die Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens*, München, 1989., 164 (osobito pojmovi “Hirsch” i “Wasser”).

¹⁰⁰ M. GRGIĆ, Čl.: “Zec”, *Leksikon ikonografije*, 590.

najvjerojatnije ispečena u nekoj radionici sjeverne Afrike. Njen nastanak može se okvirno datirati negdje između 420. i 500. godine.¹⁰¹ Godine 2000. pri arheološkim istraživanjima pronađen je, skoro na istom mjestu gdje i ranokršćanska uljenica, jedan kružni predmet od tamnozelenog stakla. Na njemu je nekim oštrim predmetom urezan simbol križa.¹⁰² Za temu ove studije je vrlo važan podatak da su u okolici današnje crkve sv. Križa stanovali kršćani koji su kupovali uvezene proizvode, što zapravo znači da su oni sudjelovali u sredozemnoj trgovini i kulturno-religioznoj razmjeni. Preko njihove luke u Zatonu stizali su proizvodi iz drugih dijelova Carstva, a isto tako se izvezio višak poljoprivredno-stočarskih proizvoda, kojima je obilovalo ninsko područje.

Kontinuitet ranokršćanske prisutnosti u gradu Ninu predstavlja i porušena bazilika sv. Marije, uz koju se do samih početka 16. stoljeća nalazio ženski benediktinski samostan svete Marcele.¹⁰³ Crkva je zasigurno ranokršćanska građevina podignuta već tijekom 6. stoljeća.¹⁰⁴ Dva kapitelića ravenatskog tipa potječu iz crkve sv. Marije i

¹⁰¹ "Najbližu analogiju ovom ninskom primjerku uljenice pronalazimo u Trstu (*Museo di Storia ed Arte*). Tamo se čuva potpuno identična uljenica koja potječe s područja Akvileje. Sasvim je sigurno da su ove dvije uljenice izrađene u istoj radionici, najvjerojatnije i u istom kalupu, na području sjeverne Afrike. U tipološkom smislu ninska uljenica pripada tipu Hayes II A koja se okvirno datira u vrijeme od oko 420. do 500. godine." A. UGLEŠIĆ, "Tri ranokršćanska nalaza", 86, pozivajući se na John W. HAYES, *Late Roman Pottery. A Catalogue of Roman fine Wares*, London, 1972., 313 – 314 (T. XXI, a). Uljenice ovog tipa se uobičajeno nazivaju afričkim i njihovo znanstveno istraživanje je otpočelo već u prošlom stoljeću istraživanjem sjevernoafričkog grada Kartage. Heinz MENZEL, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954., 90, 91; S. GLUŠČEVIĆ, "Ranokršćanski simboli", 235. Uljenice se mogu naći diljem Mediterana pa se za njih rabi još i termin "svjetiljka mediteranskog tipa". Gerhard POHL, "Die frühchristliche Lampe von Lorenzberg Epfach, Landkreis Schongau. Versuch einer Gliederung der Lampen von mediterranen Types", *Aus Bayerns Frühzeit. Friedrich Wagner zum 75. Geburtstag. Schriftenreihe zur Bayerischen Landesgeschichte*, 62, München, 1962., 219 – 228, ovdje: 219.

¹⁰² A. UGLEŠIĆ, "Tri ranokršćanska nalaza", 89 – 90. Za našu temu ipak je najbitnije da se oni nalaze u Ninu i samim time pokazuju kontinuitet ranog kršćanstva prije negoli su ga naselili novopridošli Hrvati. Rankoršćansko porijeklo i nastanak urezanog križa potvrđuje sama činjenica da je pronađen pokraj spomenutih uljenica, premda se danas ne može točnije odrediti kada je nastao križ.

¹⁰³ I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, 115; Amos Rube FILIPI, "Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603.", *Povijest grada Nina*, 549 – 596, ovdje: 561 – 562. Benediktinke, u strahu pred Turcima, poslije 1500. godine napuštaju samostan i sklanjaju se u koliko-toliko sigurniji Zadar. One su smještene uz crkvu sv. Petra Starog i za njihove potrebe podignut je samostan sv. Marije Nove. I. PETRICIOLI, "Osvrt", 319 – 320.

¹⁰⁴ Stručno istraživanje crkve sv. Marije poduzelo je 1928. godine društvo "Bihać", pod vodstvom danskog arheologa Ejnara Dyggvea. Njihova zapažanja i rezultati istraživanja nisu do danas

oni su najvjerojatnije odnekud uvezeni.¹⁰⁵ Crkva je posvećena Mariji, majci Kristovoj, čiji se kult osobito širio pod utjecajem apokrifne literature tijekom 5. i 6. stoljeća.¹⁰⁶ Stručna istraživanja ove crkve vođena su pod vodstvom danskog arheologa Ejnara Dyggvea koji je ispod ostataka temelja crkve sv. Marije “*naišao na temelje manje starije ranokršćanske crkve, što je siguran dokaz za crkvenu organizaciju već u rano doba kršćanstva. Pa i teško je vjerovati da bi toliki grad kakova je bila antikna Enona sa svojih oko najmanje 10.000 stanovnika bila na izmaku antike bez biskupa.*”¹⁰⁷

Navod Branimira Gušića je itekako bitan za našu temu jer upućuje na postojanje jedne crkve (još prije gradnje crkve sv. Marije) koja je morala biti starija i možda izgrađena na mjestu gdje se prije štovala liburnska božica Anzotika (u rimskoj interpretaciji Venere). Možda je upravo bila porušena da bi se mogala sagraditi nova i ljepša bazilika, koja nije bila neka građevina skromnih oblika, nego relativno prostrana, trobrodna bazilika čija širina iznosi 13,50 m, a dužina pročelja od začelja 21 m. Na istočnoj je strani imala apsidu unutarnje širine 5,80 m i dubine oko 3 m.¹⁰⁸ Omjer širine prema dužini naosa je 2 : 3, što je karakteristika sakralnih građevina u Zadru i na njegovom gravitacijskom području u koje, naravno, spada i grad Nin sa svojom okolinom.

Uz već prije iznesene argumente, ranokršćanski kontinuitet ove crkve isto tako pokazuje i predromanički crkveni namještaj,¹⁰⁹ zatim kapiteli ciborija i naknadno prigradene bočne apside.¹¹⁰ Ona upućuje svojim arhitektonskim elementima na

objavljeni, osim tlocrta crkve koji je objavio Ljubo Karaman (1886. – 1971.) i tlorisa kompleksa koji je publicirao Janko Belošević. Ljubo KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930., T. II; J. BELOŠEVIĆ, “Nin u srednjem vijeku”, *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, 53 – 63, ovdje: 59 – 60, T. XXXIX, 1.

¹⁰⁵ *Nin – problemi arheoloških istraživanja*, priredili Š. Batović – J. Belošević – M. Suić, Zadar, 1968., T. XLI, 1 – 3; B. MIGOTTI, “Dekorativna ranokršćanska plastika”, 296.

¹⁰⁶ Marija je poslije smrti, odnosno pošto je uzidgnuta u nebo dušom i tijelom, kako to naglašava kršćanska predaja, susrela svojeg sina. Usp. Antoine WENGER, *L'assomption de la très sainte Vierge danas la tradition byantine du VIe au Xe siècle. Études et documents*, Paris, 1955.; Simon C. MIMOUNI, *Dormition et assomption de Marie. Histoire des traditions anciens*, Paris, 1995.

¹⁰⁷ Ovaj zaključak izvrsnog danskog arheologa pribilježio je B. GUŠIĆ, “Najstarije naselje”, 18, pozivajući se pri tom na usmeno priopćenje Ejnara Dyggvea.

¹⁰⁸ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 40. Poligonalni oblik glavne apside je, prema mišljenju Tomislava Marasovića, “*karakterističan za određena područja adriobizantske arhitekture.*” Tomislav MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994., 80.

¹⁰⁹ Dušan JELOVINA, *Starohrvatsko kulturno blago*, Zagreb, 1986., 59.

¹¹⁰ I. PETRICIOLI, “Osvrt”, 320.

bizantsko-ravenatske utjecaje s kraja 5. i početka 6. stoljeća pa treba polaziti od pretpostavke da crkva izvorno nastaje u tom vremenskom periodu.¹¹¹ Ninski plemić Ivan Cassio (Kašić [†1698.]) iz obitelji Petričić¹¹² opisuje crkvu sv. Marije kao izvanredno lijepu građevinu, koja je trobrodna bazilika sa 16 mramornih stupova i bogato ukrašenim kapitelima koji nose strop od sedre. Krov je obnovljen i prekriven olovom, a pod je ukrašen mozaikom. Tijekom srednjeg vijeka postavljeno je u crkvi mnoštvo nadgrobnih ploča pa se tako i nenamjerno uništavao najveći dio podnog mozaika.¹¹³ Godine 1646. se naredbom venecijanske vlade ruši crkva i zatim duže vrijeme služi kao kamenolom, pa je samim time veliki dio izvornog materijala posve uništen ili pak nekamo drugamo prenesen. Oko nje se otkrivaju različiti predmeti koje su istraživali Luka Jelić i Ejnar Dyggve te na temelju njihove argumentacije Ivo Petricioli zaključuje: *“Ona je iznutra polukružna, a izvana poligonalna, dakle ima oblik apsida ravenatskih bazilika 5. i 6. stoljeća. I kapiteli ciborija mnogo podsjećaju na ravenatsku plastiku 6. stoljeća. Nije li ta bazilika sagrađena u 6. stoljeću, a sporedne apside polukružna oblika joj kasnije dodane? Kapiteli glavne kolonade svi su jednaki, ukrašeni lišćem palmi kombinirani s akantusovim bodljikava oblika (acantus spinosa). Njihov oblik upozorava na sličnost s kapitelima 11. stoljeća rapskih crkava ili, šire zahvaćeno, s kapitelima u crkvi u sv. Lovreću pazenatiškom i u akvilejskoj katedrali. No ne isključuje se mogućnost da su kapiteli iz 6. stoljeća.”*¹¹⁴ Upravo na ovaj podatak ukazuje Pavuša Vežić smatrajući da *“je to naglašeni otklon od pravoga kuta koji početni zid ima pred bočnim zidovima. Takav se otklon nalazi na crkvi sv. Andrije u Zatonu i bazilici sv. Marije u Ninu te na katedrali u Biogradu, za koju je nedavno ustanovljeno da je imala starokršćansku podlogu...”*¹¹⁵ Kao podlogu svojih dokaza navodi Vežić ulomke pluteja koji su izgrađeni u lokalnoj klesarskoj radionici u Zadru¹¹⁶ i pokazuju izraziti utjecaj Akvileje i Ravenne: *“Na tim se plutejima kao glavni ukras i simbolički sadržaj nalazi saće udvojenih osmerokutnih ćelija s rozetom u sredini i križem u rombovima među osmerokutima. Upravo takvu osnovnu shemu zateći ćemo*

111 I. PETRICIOLI, “Osvrt”, 320; N. JAKŠIĆ, “Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj Ninskoj biskupiji”, *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 127 – 144, ovdje: 138 – 139.

112 Njegov je spis još uvijek zagubljen, ali je izvještaj sačuvao Carlo F. Bianchi koji se koristio njegovim spisom priređujući svoju povijest zadarske Crkve.

113 Iz Kašićeva spisa donosi podatke C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 233.

114 I. PETRICIOLI, “Osvrt”, 320.

115 P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, 146.

116 P. VEŽIĆ, “Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru”, *Biogradski zbornik*, I, Zadar, 1990., 247 – 250.

*na ulomku stropne freske i na dijelovima podnog mozaika u južnoj dvorani Teodorove crkve u Akvileji, iz 4. st., ili na mozaicima iz kapele San Proto nedaleko od Akvileje, također iz 4. st., te na zidnim mozaicima u baptisteriju ortodoksnih u Ravenni, iz 5. st.*¹¹⁷

Porušena bazilika sv. Marije pokazuje svojom strukturom gradnje opće jadranske smjernice, što ujedno znači sudjelovanje Nina u općim mediteranskim graditeljsko-sakralnim smjernicama. Akvileja i Ravenna su stilom i utjecajem prednjačile u općim jadranskim okvirima. Grad Nin tijekom 6. stoljeća nije izgubio svoj civitet, nije izgubio svoju gospodarsku osnovu nego, dapače, enonska je zajednica bila u mogućnosti podnijeti teret gradnje jedne takve reprezentativne bazilike koja je zahtijevala velike novčane izdatke. S druge strane, crkva podignuta u Marijinu čast načinje pitanje marijanske pobožnosti i njena kulta na području ninskog odnosno cijeloga liburnskog područja. Njeno je štovanje zasjenilo i nadomjestilo ilirsko-romanska ženska božanstva, osobito liburnsku Anzotiku, čiji kult je bio raširen po Liburniji još prije dolaska kršćanskih vjesnika. Ova bi se pojava mogla označiti kao *interpretatio christiana* jer je njen kult svojim sadržajem zamjenjivao i nadomještao božicu Anzotiku (odnosno u rimskoj interpretaciji božicu Veneru).¹¹⁸ Tako se na Jadranu i u samom Ninu pokazuje kontinuitet sakralnoga prostora, odnosno ranokršćanska praksa preuzimanja kulturnih mjesta i njihovo sadržajno preslojavanje u kršćanskoj tradiciji. Marija je često poprimala atribute vrhovnih poganskih ženskih božanstava i ova pojava pokazuje kako su kršćani s vremenom od starosjedilaca preuzimali kulturna mjesta ispunjavajući ih sada vlastitim sadržajem, tj. marijanskom pobožnošću.¹¹⁹ Možda je upravo na istom mjestu gdje je tijekom kasne antike podignuta crkva sv. Marije, postojalo jedno izvorno kulturno središte božice Anzotike (Venere) koje je rastom kršćanske zajednice postalo suvišno. Na njegovu mjestu, zatirući pogansku tradiciju, izgrađena je jedna crkva – čije je temelje otkrio Ejnar Dyggve – koja je s vremenom postala premalena. Stanovnici je Nina ruše i na njenom mjestu podižu novu i prostraniju baziliku.

¹¹⁷ P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, 146, pozivajući se na: Luca BERTACCHI, "Architettura e mosaico", *Da Aquileia a Venezia*, Milano, 1980., 203 – 204; Mario MIRABELLA ROBERTI, "Memorie paleocristiane nella area aquileiese", *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 27/28, Trieste, 1979./1980., 308; Giuseppe BOVINI, *Ravenna: Kunstvolle Stadt*, Ravenna, 1970., 71.

¹¹⁸ M. SUIĆ, *Odabrani radovi*, 546 – 553.

¹¹⁹ Giuseppe TOMASSETTI, "Evoluzione del cristianesimo della campagna romana", *Atti del II congresso archeologia cristiana*, 2, Roma, 1902., 142; John B. BURY, *History of the Later Roman Empire*, I, Dover – New York, 1958., 372.

Preslojavanje antičkih kulturnih tradicija predstavljala je i crkva sv. Mihovila Arhandela koja je podignuta na ostacima antičkog hrama, a 1912. godine porušena. Njene ostatke je proučavao Luka Jelić, ali rezultate svojih istraživanja ipak nije uspio objaviti. Dio njegove argumentacije pohranjen je u Arheološkom muzeju u Splitu, dok su u Biskupijskom arhivu u Zagrebu pohranjeni crteži arhitektonskih elemenata ninskog hrama, koje je izradio Ćiril M. Iveković sa svojim studentima.¹²⁰ Crkva je ranokršćanska građevina, jednobrodna bazilika, dužine 15,21 m i širine 7,53 m. Njeno svetište je široko 5,65 m a dugo 4,85 m. Njena je dužina otprilike odgovarala širini rimskog hrama. Je li ona izgrađena prije dolaska Hrvata ili nije, ne može se sa sigurnošću određenije reći.¹²¹ Ipak, realnije je ako se njena gradnja smjesti još prije dolaska Hrvata. Štovanje sv. Mihovila se širi na Istoku u 4., a na Zapadu tijekom 5. stoljeća i ovaj je svetac *“supstitut pretkršćanskih božanstava, pa mu se veliki broj crkava nalazi na vrhovima bregova, koji su nekada bili posvećeni poganskim kultovima”*.¹²² Njena gradnja iznad poganskog kulturnog mjesta (i najvjerojatnije od istog materijala) pokazuje sakralni kontinuitet mjesta te ovaj građevinski zahvat zapravo predstavlja pobjedonosno preslojavanje poganskog sakralnog prostora kršćanskim, kao što je to bio slučaj s bazilikom sv. Marije.

Monumentalne građevine, crkva Presvetog Trojstva (kasnije prozvana sv. Asela) i crkva sv. Marije, te uz njih crkva sv. Mihovila, svjedoci su kršćanske prisutnosti u gradu Ninu. Ove kultne građevine zamjenjuju poganski kult u ninskom hramu i nadomještaju Anzotiku, Silvana, Jupitera, Jana i druga rimsko-liburnska božanstva. Gradnja takvih reprezentativnih objekata zahtijevala je ne samo velike novčane izdatke i gospodarsku snagu grada, nego je ninska kršćanska zajednica morala biti itekako brojna da bi na tako uskom prostoru bile izgrađene dvije iznimno velike i bogato ukrašene bazilike. Justinijanova obnova Carstva pokazuje upravo u Ninu i njegovu ageru svoj utjecaj i razvoj graditeljskih tekovina koje su djelomično još i danas svjedoci tog razdoblja. Širenje Marijina kulta tijekom 6. stoljeća pokazuje neprekidnu uključenost Nina u mediteranska i opća sredozemna duhovna kretanja koja su stizala preko Ravenne i Akvileje. Carska je prijestolnica pod utjecajem Justinijana (527. – 565.), njegova nasljednika Justina II. (565. – 578.) i carice Sofije,

¹²⁰ Podatak donosi M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981., 18.

¹²¹ I. PETRICIOLI, “Osvrt”, 335 – 336.

¹²² Branko FUČIĆ, Čl.: “Mihovil, sveti, andeo”, *Leksikon ikonografije*, 401 – 403, ovdje: 402.

pa zatim cara Mauricija (582. – 602.) i Heraklija (610. – 641.) prednjačila u širenju marijanskog kulta.¹²³

5. KRISTIJANIZACIJA NINSKOG PAGUSA I SUSJEDNIH ZAJEDNICA

Dakako da je preuranjeno donositi nekakve zaključke oko osnutka Ninske biskupije prije negoli se podrobnije pregleda okolno gradsko područje, gdje još i danas postoje ostatci ranokršćanskih građevina. To su, osobito, agrikulturna područja odnosno *villae rusticae* diljem današnjih Ravnih kotara koji su najvećim dijelom pripadali ninskom ageru.¹²⁴ Rasprostranjenost predromaničkih crkava na tom području nije rezultat brzog pokrštenja Gota (oni su već bili kršćani, ali pak arijanci), Avara i Prahvata, te njihova ulaska u kulturnu zajednicu europsko-mediteranskih naroda, nego bi se prije moglo reći da takvom stanju doprinose sređenost i stabilnost gospodarsko-političkih prilika prije dolaska novih naroda. One čine opći prosperitet i doprinose poboljšanju životnih uvjeta, a samim time i gospodarskoj mogućnosti gradnje kulturnih objekata.

Prvi znakovi razvoja “župnih zajednica” pokazuju se već tijekom 4. stoljeća i one uživaju određenu samostalnost s obzirom na gradskog biskupa.¹²⁵ Po izvangradskom

¹²³ Bernard FLUSIN, “Das reichskirchliche Christentum und seine Ausdrucksform: Theologie – Spiritualität – Frömmigkeit”, *Die Geschichte des Christentums: Religion – Politik – Kultur*, sv. 3: *Der lateinische Westen und der byzantionische Osten (431 – 642)*, njemačko izdanje priredio Norbert Brox i dr., Freiburg – Basel – Wien, 2001. (pretisak, 2005.), 647 – 703, ovdje: 682 – 684.

¹²⁴ Iako njegov teritorij nije moguće posvema točno odrediti, ipak se bar donekle može naknadno zaokružiti, ako ga se usporedi s teritorijem bližih naselja: *Argyruntum* (Starigrad), *Clambetae* (Cvijina gradina kod Obrovca), *Alveria*, *Hadra*, *Nedinum* (Nadin), *Corinium* (Karin), *Asseria* i, naravno, utjecajni *Iader* (Zadar). Prvi susjed enonske općine bila je kolonija Jadera, koja je zahvaćala kopneni dio “od današnjeg sela Dikla do Bibinja, jugoistočno od Zadra, a prema kopnu nekako do u visinu sela Bokanjac. Limitacijom je bilo obuhvaćeno nešto više od jedne trećine tog teritorija. Ager centuriatus protezao se od Puntamike pa do oko 1 km ispred Bibinja, a prema zaleđu u dubinu do pet centurija.” Na istoku je antička *Aenona* graničila s teritorijem Nadina i Karina, na sjeveroistoku je graničila s Cvijinom gradinom i na sjeverozapadu sa Starigradom: “Konfiguracija terena na ovom području upućuje na zaključak da je enonskoj zajednici pripadao sav teritorij što se nalazi na sjeverozapadnom kraju Ravnih kotara, od Novigradskog mora gdje se doticao s teritorijem Korinija i Klambeta, do Privlake i otoka Vira (koji je tada još bio spojen s kopnom), i od Planinskog kanala gdje se sastajao s područjem Argirunta pa negdje do između Petrčana i Dikla, gdje se opet doticao područja jadertinske kolonije. Na tom širem području nije bilo osim Enone ne samo nekog drugog gradskog naselja ili centra neke druge zajednice i municipija, nego ni bilo kakva drugog istaknutijeg naselja.” M. SUIĆ, *Odabrani radovi*, 362 i 558.

¹²⁵ Hans PAARHAMMER, Čl.: “Pfarrei”, *Theologische Realenziklopädie*, 26, Berlin – New York, 1996., 337 – 347; Peter KRÄMER, Čl.: “Pfarrei”, *Lexikon für Theologie und Kirche*, 8, Freiburg – Basel –

području podizao je gradski biskup sakralne građevine brinući se tako o vjernicima koji su trajno naseljeni na crkvenom dobru i u manjim ruralnim naseljima. Bogatiji građani tek kasnije, po uzoru na biskupe, izgrađuju na imanjima crkve na kojima se vrši juspatronatsko pravo. Po “pagusu” djeluju svećenici i korski biskupi. Međutim, čini se da su posljednji prednjačili pa Sabor u Sardici 342./343. godine kanonom 6. određuje neka se u malim i ruralnim naseljima ne postavlja biskup ukoliko mjesto nema dovoljno vjernika, kako biskupska čast ne bi gubila na svojem dostojanstvu.¹²⁶

Za našu temu su najinteresantniji sljedeći lokaliteti s njihovim ranokršćanskim ostatcima: Zaton (Sv. Andrija [Jandre]), Ninski Stanovi (Sv. Kuzma i Damjan), Ljubač, Privlaka (Sv. Barbara), Vrsi (Sv. Jakov), Podvršje (Glavčine), Radovin (Sv. Petar) i Posedarje (Velika Gospa). Uz njih treba spomenuti sakralne lokalitete na području susjednih zajednica: otok Pag s nekoliko ranokršćanskih lokaliteta, Tribanj-Šibuljine (Sv. Trojica), Pridraga (Sv. Martin), Kašić, Biljane Donje (Begovača / Crkvina), Galovac (Crkvina, Sv. Bartolomej), Nadin, Benković kod Benkovca, Podgrađe (Sv. Duh), Biograd (Glavica), Tinj (Sv. Ivan Krstitelj), Korlat (Sv. Nediljica) i Polača (Bičina).¹²⁷ Spomenuti lokaliteti pokazuju kako je ranokršćanski kult prije dolaska Hrvata bio znatno raširen po seoskim naseljima u zaleđu Nina i Zadra. Na enonskom području izgrađuju se još u antičko doba crkve, a njihovi vlasnici su, ubičajeno, imućniji građani iz gradskih sredina.¹²⁸ Tijekom kasnijih stoljeća preuzimaju novopridošli Hrvati sakralna mjesta i objekte te su oni postali integralni dio Ninske biskupije do njenog ukinuća bulom *Locum beati Petri* pape Leona XII. (1823. – 1829.) 30. lipnja 1828. godine.¹²⁹ Kršćani su malo-pomalo izgrađivali svoje

Roma – Wien, 1999. (pretisak, 2009.), 162 – 164.

¹²⁶ “*Non licet autem simpliciter episcopum constituere in aliquo pago vel parva urbe, cui vel unus presbyter sufficit: non necesse est enim illic episcopum constitui, ne episcopi nomen et auctoritas vilipendatur. Sed provinciae (ut prius dixi) episcopi debent in iis urbibus episcopos constituere, ubi etiam prius episcopi fuerunt.*” J. D. MANSI, 3, 10 – 11; Z. STRIKA, “Kada i gdje”, 59.

¹²⁷ Detaljniji pregled svih lokaliteta prikazuje na jednoj karti Branka MIGOTTI, “Dekoratívna plastika jaderskog i salonitanskog područja. Temeljne osobine i međusobne razlike”, *Diadora*, 13, Zadar, 1991., 291 – 305, ovdje: 302 – 303, karta br. 1; Ista, “O religijskom odnosu prema štovanju mrtvih u predkršćanskoj antici”, *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 205 – 222, ovdje: 215, karta br. 1; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 115.

¹²⁸ M. SUIĆ, *Zadar*, 275.

¹²⁹ Papa Leon XII. dokinuo je Ninsku biskupiju, a njen biskup Josip Grgur Scotti [Žuvić] je 1807. godine okićen titulom nadbiskupa i metropolita Zadra. Ovaj čin je samo jedan mali kamenčić velike reorganizacije biskupijskih granica Dalmacije, a proveden je dogovorom Rima i Beča nakon restauracijskoga kongresa 1815. godine. Zadar je ostao jedino metropoljsko sjedište u

sakralne objekte na mjestima gdje se prije obavljao poganski kult. Tako je ranokršćanska crkva sv. Nikole na humku Prahulje izgrađena na prehistorijskom nadgrobnom humcu. Kao što je to bio slučaj s crkvom sv. Mihovila na razvalinama antičkog hrama, crkvom sv. Marije u Ninu ili lokalitetom Zidine s crkvom sv. Kuzme i Damjana, kršćani preslojavaju poganski kult vlastitom tradicijom. Kultno mjesto ostaje, doduše, na istom mjestu, samo se sadržajno obogaćuje kršćanskom predajom. U tom pogledu ne predstavlja enonski ager nikakvu posebnost u razvoju i rastu kršćanskih zajednica, nego se upravo poklapa s općim razvojem kršćanskih struktura po izvangradskim sredinama tijekom kasne antike. Već tijekom 5. stoljeća na Istoku, a na Zapadu tijekom 6. stoljeća malo-pomalo potiskuju se seoski biskupi (korski biskupi) i razvijaju se “župne zajednice” koje se sastaju u spomenutim crkvama. Oni ostaju povezani s gradskim biskupom i umjesto njega svećenik predvodi pastoralnu skrb. Novopridošli Hrvati, pošto su i sami barem djelomično prihvatili kršćansku vjeru, ne preuzimaju te lokalitete u ruševnom stanju ili samo s temeljima, nego su oni morali biti funkcionalni sakralni objekti romaniziranih liburnskih starosjedilaca. Hrvati ne preuzimaju samo građevinske objekte, nego oni isto tako prihvaćaju i kršćansku tradiciju ne mijenjajući niti titulare pojedinih crkava. Ta pojava upravo na području Ravnih kotara pokazuje kako su, i pokraj međusobne netrpeljivosti, Hrvati i starosjedioci pronašli miran suživot jednih s drugima (možda na samom početku ipak samo jedni pokraj drugih). Istodobno, ona potvrđuje polaganu kristijanizaciju Hrvata, koja nije provedena nasilno pa nije mogla prouzročiti ni sukobe s Romanima i Liburnima.

Izvan današnjeg Nina najbliže je smješteno naselje Ninski Stanovi (kasnije prozvano Zidine),¹³⁰ gdje je smještena ranokršćanska crkva sv. Kuzme i Damjana. U

južnoj Hrvatskoj, a stare metropolije, osobito ona u Splitu, izgubile su jednim diplomatsko-političkim potezom svoj, preko tisuću i pet stotina godina stari kontinuitet. Dubrovačka je metropolija bila, doduše, znatno mlađa negoli salonitansko-splitska Crkva, ali se i ona mogla dičiti s preko osamsto godina dugom prošlošću. Tako smišljeno provedena centralizacija metropolija pratila je samo državno uređenje Dalmacije provodeći centralističku politiku bečkog dvora koji je nakon pada Venecije osnovao pokrajinu Dalmaciju sa zemaljskom vladom u Zadru. Uz starodrevni Nin, ukinute su još biskupije u Makarskoj, Stonu, Korčuli, Trogiru i otočka biskupija Rab. Usp. Karlo JURIŠIĆ, “Bula pape Leona XII. ‘Mjesto bl. Petra’ i Crkva u Hrvatskoj danas”, *Kačić*, 3, Split, 1970., 101 – 126; Mile VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1996., 278 – 283; Z. STRIKA, “*Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis* zadarskog kanonika Ivana A. Gurata”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zagreb – Zadar, 2007., 59 – 150, ovdje: 61 – 62; Stjepan ĆOSIĆ, “Državna uprava u Dalmaciji i crkveni preustroj 1828./30. godine”, *Croatica Christiana Periodica*, 34, Zagreb, 2010., 51 – 66.

¹³⁰ O pojmu “Stani” odnosno “Stanovi” pojedinosti donosi M. SUIĆ, “Zadarski i ninski Mirmidonci”,

zaselku Rakići nalazi se humak koji s vremenom prelazi u kršćanske ruke i “*po pronađenom ulomku baze oltara, a i na temelju samog titulara, sva je vjerojatnost, da je crkva sv. Kuzme i Damjana ranokršćanskoga postanka.*”¹³¹ Na primjeru ove građevine se, kao i na primjeru crkve sv. Marije i sv. Mihovila u Ninu, pokazuje kako kršćani preuzimaju poganska kulturna mjesta obogaćujući ih svojim vlastitim sadržajem. Možda se upravo na tom mjestu slavio Asklepije (bog zdravlja i liječništva), a kršćani svoju crkvu posvećuju dvojici svetaca, blizancima Kuzmi i Damjanu. Njih kršćanska tradicija smatra liječnicima koji svoj život posvećuju liječenju bolesnika.¹³² Na ovom primjeru pokazuje se kako kršćani nisu samo preuzimali poganska kulturna mjesta nego, dapače, i sadržajno nadopunjavali nastalu prazninu; oni zamjenjuju božanstvo Asklepija kršćanskim svetcima, Kuzmom i Damjanom.¹³³ Ovaj aspekt može označiti preslojavanje poganske kršćanskom tradicijom, koja se skladno uklapa u situaciju kasnoantičke Crkve tijekom 5. i 6. stoljeća.

U mjestu Zatonu, udaljenu samo 2,5 km od Nina, koji je tijekom antike bio ninska luka,¹³⁴ nalazila se ranokršćanska crkva sv. Andrije. Ona je izgrađena istočnije od rta Kremenjača i danas je udaljena nekih pedesetak metara od mora. Sâm lokalitet se još i danas naziva imenom sv. Andrije (Jandre). Sv. Andrija, brat Šimuna Petra, ribar iz Betsaide u Galileji, jedan je od prvih Kristovih učenika i tradicionalno se smatra zaštitnikom mornara. Njegov kult se širi na Istoku tijekom 4., a na Zapadu je

Radovi Zavoda HAZU u Zadru, 38, Zadar, 1996., 13 – 33, ovdje: 16.

¹³¹ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 42.

¹³² M. GRGIĆ, Čl.: “Kuzma i Damjan”, *Leksikon ikonografije*, 370 – 371, ovdje: 371. Slavljenje sv. Kuzme i Damjana (26. rujna) prošireno je danas po cijeloj Zadarskoj nadbiskupiji: Brbinj (otočić Školj Utran), Polača, Banj i Slivnica. Usp. *Šematizam Zadarske nadbiskupije*, prir. Eduard Peričić i dr., Zadar, 2005., 302. Interesantno je spomenuti da ostatci Crkve na otočiću Školju potječu iz ranokršćanskog doba. Isto tako i Polača ima svoje ranokršćansko podrijetlo. A. UGLEŠIĆ. *Ranokršćanska arhitektura*, 63 – 64, 103 – 105. Možda su i na ovim mjestima postojala poganska kulturna mjesta koja se tijekom antike preslojavaju kršćanskom tradicijom.

¹³³ Ova je crkva ostala u funkciji sve do 16. stoljeća. Apostolski administrator Mihael Priuli, biskup u talijanskoj Vicenzi, u svojem izvještaju 1603. godine spominje crkvu sv. Kuzme i Damjana u selu Novoselcima. Ona je posvema zapuštena i porušena, pa nalaže neka se na tom mjestu postavi križ, kako bi se odmah moglo primijetiti da je to nekoć bila crkva. Njen beneficij od 10 dukata godišnje pripojen je ninskom arhidakonu. A. R. FILIPI, “Ninske crkve”, 568; C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 243, 356, je smjestio crkvu kod današnjih Petrčana.

¹³⁴ Zdenko BRUSIĆ, “Istraživanje antičke luke kod Nina”, *Diadora*, 2, Zadar, 1968., 203 – 208, ovdje: 203 – 205, donosi vijesti kako početkom 7. stoljeća opada promet luke u Zatonu i sve se prebacuje u grad Nin.

prisutniji od 5. stoljeća.¹³⁵ Sondažna istraživanja vođena su koncem 1991. i početkom 1992. godine i iznose na vidjelo da crkva pripadala Justinijanovu razdoblju. Crkva je orijentirana u smjeru istok – zapad, a na istočnom dijelu je imala tri polukružne apside (tzv. tri razmaknute apside) koje se, prema mišljenju Pavuše Vežića, mogu povezati s akvilejskim kulturnim krugom. Kao dokaz svoje teze on navodi sličnost gradnje s još dvama ranokršćanskim objektima: crkvom sv. Nediljice u Korlatu i crkvom sv. Martina u Lepurima.¹³⁶ Njene dimenzije pokazuju da je građevina pripadala povećoj kršćanskoj zajednici; dužina je 16,20 (16,30) m, a širina pročelja 15,50 m. Središnja apside, koja je prostorno veća od druge dvije, ima unutarnju širinu 4,50 m i dubinu 3,40 m. Obje bočne apside su manjeg promjera; širine 2,60 i 2,70 m, dubine 2,30 i 2 m.¹³⁷ Na samom pročelju su izgrađena dva ulaza; glavni, po sredini pročelja (širok 2,40 m) i bočni ulaz, prema južnoj lađi. Uz apsidu, na sjevernoj strani crkve je izgrađen pastoforij u kojem se čuvalo liturgijsko posuđe i posvećene hostije, a na južnoj je strani najvjerojatnije bio izgrađen *diakonikon*. Njena se gradnja, na temelju stilskih obilježja, okvirno smješta u Justinijanovo razdoblje tijekom 6. stoljeća.¹³⁸ Tako veliki objekt na izvangradskom području pokazuje da nije samo služio kao kulturni objekt mornarima na njihovu proputovanju nego je kršćanska zajednica koja se okupljala u crkvi sv. Andrije, morala biti brojčano poprilično velika.

Crkva je sv. Andrije obnovljena i u jednom građevinskom zahvatu preuređena. Ovaj zahvat se zbio još tijekom predromanike, možda upravo tijekom 9. stoljeća.¹³⁹ Ukoliko ova pretpostavka odgovara bar donekle povijesnoj stvarnosti, tada je crkva sv. Andrije kao kulturno mjesto služila kršćanskoj zajednici ne samo autohtonog liburnskog i romanskog stanovništva, nego i novopridošlih Hrvata koji su od njih preuzeli kulturno mjesto i samog svetca. Sv. Andrija ostaje župna crkva mjesne zajednice sve do druge polovine 16. stoljeća. Za turskih ratova, tijekom prve polovine 16. stoljeća, porušena je i kasnije nije više nikako obnavljana. Već prije spomenuti apostolski vizitator Mihael Priuli u svojem izvješću navodi da ona pripada ninskoj

¹³⁵ Mitar DRAGUTINAC, Čl.: “Andrija apostol”, *Leksikon ikonografije*, 114; B. MIGOTTI, “Naslovnici”, 215.

¹³⁶ P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, 146.

¹³⁷ A. UGLEŠIĆ – Ljiljana ČERINA, “Istraživanja crkve sv. Andrije u Zatonu kod Zadra”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 36 (23), Zadar, 1998., 89 – 98, ovdje: 92.

¹³⁸ N. JAKŠIĆ, “Preživjele ranokršćanske crkve”, 137 – 138; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 35.

¹³⁹ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 36.

opatiji sv. Ambroza i da je posve napuštena. Apostolski je vizitator naložio neka se postavi križ kako bi bilo posve očigledno da se na tom mjestu nekoć nalazila crkva.¹⁴⁰

Za našu je temu još važniji objekt čiji su ostatci pronađeni svega petnaestak metara sjevernije od crkve sv. Andrije. To je jedna manja crkva, pravokutna građevina s apsidom na istočnoj strani. O ovom objektu ne postoje nikakvi izvori, ali je ona, u svakom slučaju, jedna sakralna građevina. Na temelju sondažnih iskapanja pretpostavljaju Ante Uglešić i Ljiljana Čerina “da se radi o najstarijem ranokršćanskom objektu na lokalitetu, odnosno o kansoantičkom objektu pretvorenu u oratorij (*domus ecclesiae*) vjerojatno još tijekom 5. stoljeća.”¹⁴¹ Rana gradnja jednog kršćanskog objekta izvan grada može se objasniti na dva načina. Prvo: crkva je izgrađena u luci tik uz more i služila je kao sakralni objekt kršćanskim mornarima koji su na svojim putovanjima tražili utjehu i blagoslov. Sv. je Andrija zaštitnik mornara i ribara pa nije ništa osobito što je upravo njemu u čast u jednoj luci izgrađena crkva. Druga pretpostavka ne isključuje prvu, nego je samo nadopunjuje. Naime, kršćanstvo se već zarana širi po manjim ruralnim naseljima. Tu, u gradskoj luci postoji kršćanska zajednica koja za svoje liturgijske potrebe gradi jednu crkvu. Ako, dakle, pođemo od arheoloških dokaza da je objekt uz Sv. Andriju nastao tijekom 5. stoljeća, tada je ova građevina prvi sakralni prostor kršćanske zajednice u enonskoj luci. Nju su zajedno koristili domaći stanovnici i kršćanski mornari na svojim putovanjima. Za Justinijanove rekonkviste ova građevina postaje premalena i u njenoj se blizini gradi nova i ljepša trobrodna bazilika koja odgovara potrebama vremena i same kršćanske zajednice. Uz već prije spomenute komponente, valja imati na umu i drugu činjenicu da se upravo ovaj svetac, prema kršćanskoj tradiciji, smatra utemeljiteljem carigradske Crkve, čiji je biskup odlukama Drugog ekumenskog sabora (381. godine) zadobio časno mjesto između pet najvažnijih kršćanskih centara, odmah poslije Rima.¹⁴² Ovaj aspekt daje na značenju i povezuje spomenutu crkvenu građevinu s utjecajem bizantske Crkve, premda se provincija Dalmacija, prema zaključku Sabora u Kalcedonu 451. godine, nalazila u sklopu Rimskog patrijarhata.¹⁴³

¹⁴⁰ A. R. FILIPI, “Ninske crkve”, 570. Na jednoj zemljopisnoj karti iz 17. stoljeća, koja se čuva u Povijesnom arhivu u Zadru, ova crkva je nacrtana kao sačuvana građevina ali bez krova. N. JAKŠIĆ, “Preživjele ranokršćanske crkve”, 137 – 138.

¹⁴¹ A. UGLEŠIĆ – Lj. ČERINA, “Istraživanja crkve sv. Andrije”, 94.

¹⁴² Na ovaj zaključak se naslanja i kanon 28. Sabora u Kalcedonu. *Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, 32 i 99 – 100.

¹⁴³ Na ovom saboru je točno definirana jurisdikcija carigradskog patrijarha, dok je Zapad ostao pod

Sljedeći ranokršćanski spomenik predstavljaju ostatci crkve sv. Barbare u Privlaci, koja je smještena na gornjoj strani današnje ceste što vodi iz Nina prema Privlaci. Inače, sv. Barbara, podrijetlom iz egipatskog Heliopola ili maloazijske Nikomedije, podnosi mučeništvo krajem 3. stoljeća te postaje zaštitnica vojnika i monaha.¹⁴⁴ Njeno štovanje se na Istoku širi tijekom 4. stoljeća, a na Zapadu nešto kasnije. Kada je njen kult prenesen u Liburniju, ne zna se točno. U samom Zadru je sakristija (nekadašnji *katekumeneion*) posvećena sv. Barbari.¹⁴⁵ Iz crkve sv. Barbare u Privlaci potječu ulomci ranokršćanskih pluteja,¹⁴⁶ što jasno ukazuje na ranokršćansku tradiciju. Tloris crkve već je поближе označio Luka Jelić, a iz njegove ostavštine objavio ga je Ivo Petricioli. Dužina iznosi 22 m, a širina 17,50 m, njena apsida ima unutarnju širinu 4,90 m i dubinu 2,90 m.¹⁴⁷ Crkva je 1603. godine, za vrijeme vizitacije biskupa Mihaela Priulija, bila velikim dijelom ruševina pa apostolski vizitator nalaže neka se podigne zid, kako ne bi blago moglo ulaziti u nju.¹⁴⁸ Iz nje potječu dva velika predromanička kapitela, a jedan je *gotovo istog oblika kao kapitel pronađen u moru blizu Nina, koji se sada nalazi u arheološkoj zbirci. Oni su doista srodni dvama kapitelima u crkvi sv. Lovre u Zadru.*¹⁴⁹

U današnjem je mjestu Vrsi, pod stručnim vodstvom Šime Batovića, 1972. i 1978. godine istraživana rimska vila u zaseoku Žukve, gdje se nalaze ostatci ranokršćanske crkve sv. Jakova.¹⁵⁰ Na tom je mjestu otkriven jedan ranokršćanski plutej. Isto je tako pronađen kameni ulomak urešen križem, koji je naknadno ugrađen u prag prozora crkve sv. Jakova.¹⁵¹ Ova skromna građevina predstavlja prvu ranokršćansku bogomolju i središte jedne ranokršćanske zajednice.¹⁵² Ona je najvjerojatnije adaptirana i preuređena od već prije sagrađenih prostorija, kao što je to bio slučaj s

jurisdikcijom rimskog biskupa. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, 99 – 100.

144 Erich WIMMER, Čl: "Barbara, hl. (Ft 4. Dez)", *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1, Freiburg – Basel – Roma – Wien, 1993. (pretisak, 2009.), 1401 – 1402.

145 P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, 49 – 51.

146 Radomir JURIĆ, "Srednjovjekovni spomenici na privlačkom području", *Privlaka*, Zadar, 2000., 71 – 79.

147 I. PETRICIOLI, "Osvrt", 337, i od njega je skicu preuzeo A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 42.

148 A. R. FILIPI, "Ninske crkve", 569.

149 I. PETRICIOLI, "Osvrt", 338.

150 Šime BATOVIĆ, "Sv. Jakov. Vrsi – rimska villa rustica i starohrvatsko groblje", *Arheološki pregled*, Beograd, 1981., 85 – 90; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 44.

151 Njegovu fotografiju donosi B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija*, T. XXXX, 3.

152 B. MIGOTTI, "Vrste i namjene", 119.

prvom ninskom crkvom sv. Asela, kojoj je na istočnoj strani nadograđena apsida, a na zapadnoj atrij.

U bližjoj okolici Nina smješteno je mjesto Ljubač i na položaju zvanom Ljubljana nalazi se ruševina utvrđenog srednjovjekovnog naselja i utvrde Ljube. Tu se nalaze antički tragovi pustinjaka pa je moguće da prije dolaska novih naroda u njegovoj okolici obitavaju pustinjaci. Čašćenje, odnosno rašireni kult sv. Pavla Pustinjaka ukazuje na postojanje pustinjačko-monaških zajednica.¹⁵³ Njegov kult nadomješta lokalna božanstva koja štiju liburnski stočari, odnosno događa se preslojavanje poganske sakralne tradicije kršćanskom.

Nešto udaljeniji lokalitet od Nina je današnje naselje Radovin (nekadašnje mjesto Krbavac lug) čije područje je tijekom antike pripadalo ninskom ageru. Ono pruža vrijedne podatke ne samo s područja materijalne kulture već i o organizaciji naselja, tipovima nastambi i utvrđenja.¹⁵⁴ Crkva je sv. Petra u srednjem vijeku župna crkva Krbavac luga, koji uništavaju Turci, najvjerojatnije za vrijeme tursko-mletačkog rata 1570. – 1573. godine.¹⁵⁵ Uz crkvu sv. Petra je smješteno groblje gdje je pronađen ulomak jednog stupa urešenog križem. Njegov oblik pokazuje sve karakteristike ranokršćanske epohe.¹⁵⁶ Taj nalaz je izraz ranokršćanske prisutnosti na području Ravnih kotara, dakle prije negoli su se Hrvati naselili po enonskom ageru. Budući da kulturna mjesta obično preuzimaju novopridošli narodi poslije kristijanizacije, trebalo bi ostatke te ranokršćanske građevine danas najvjerojatnije tražiti ispod sadašnje crkve sv. Petra, koja je tijekom minulih stoljeća prilagođavana sakralno-liturgijskim potrebama.

U najnovije vrijeme otkriven je starokršćanski lokalitet jugozapadno od sela Podvršja, na položaju Glavčine. Lokacija se nalazi negdje oko 300 m istočno od današnje ceste koja vodi iz Zadra prema mjestu Ražancu. Stručna istraživanja su započeta tek 1997. te su nastavljena tijekom 2002. godine.¹⁵⁷ Ondje je izgrađena

¹⁵³ Tradiciju je prikupio marljivi C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 250; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, 117.

¹⁵⁴ Š. BATOVIĆ, "Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu", *Diadora*, 4, Zadar, 1968., 53 – 74.

¹⁵⁵ Selo ipak nije razgraničenjem pripalo Turskom Carstvu, nego je ostalo u sastavu Mletačke Republike. Usp. Ivna ANZULOVIC, "Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. godine nakon Ciparskog rata", *Zadarska smotra*, 47, Zadar, 1998., 53 – 108, ovdje: 81.

¹⁵⁶ B. GUŠIĆ, "Najstarije naselje", 145; J. BELOŠEVIĆ, "Nekoliko neobjavljenih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza s područja sjeverne Dalmacije", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 26 (13), Zadar, 1987., 141 – 163, ovdje: 144; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 50.

¹⁵⁷ Detaljniji izvještaj arheoloških istraživanja koja još nisu posve završena donosi A. UGLEŠIĆ,

dvojna crkva (*basilica gemina*), a ona ne nastaje na tom području slučajno, nego takve građevine imaju posve različite funkcije. One predstavljaju spoj kongregacijske crkve, namijenjene liturgijskom slavljenju svete mise i podjele sakramenata, te memorijalne crkve, namijenjene čašćenju svetačkih relikvija (uobičajeno, mučenika) ili pak služi kao katekumenij.¹⁵⁸

Objekti crkve su nastale u različito vrijeme. Ranije je nastala južna crkva (dužine 12 m i unutarnje širine 6,70 m). Od zidova je najbolje sačuvan sjeverni uzdužni zid, čija najviša visina iznosi negdje oko 0,70 m.¹⁵⁹ Na istočnoj strani crkva ima apsidu promjera 4,30 m (širina) i 3,30 m (dubina). Sjeverna je crkva duga 14 m, a unutarnja je širina 7,80 m. Objekti crkve su povezane dvojima vratima. One najvjerojatnije nastaju tijekom druge polovine 5. stoljeća. Sjeverna je crkva novijeg datuma, građena u ranobizantskom stilu, pa bi se čak mogla datirati u Justinijanovo doba, dakle sredinom 6. stoljeća: *“Nastanak gemina treba povezati s rimskom kompleksom (vjerojatno vikusom) na čije se ostatke nailazi pri oranju na njivama sjeverno i istočno od samoga ranokršćanskog sakralnog kompleksa. Crkve tako velikih dimenzija s raskošnim kamenim crkvenim namještajem i ukrasnim dijelovima arhitekture mogla je podići samo bogata sredina. Bogatstvo prostora Podvršja u antici je počivalo na iznimno plodnoj zemlji, ali i na velikim solanama koje su bile na području današnjega Ljupča. One su pripadale Ninu (Aenona) i to su po svojoj prilici bile najveće solane ovoga grada u rimsko doba. Vrlo je velika vjerojatnost da je Nin kontrolirao i paške rimske solane.”*¹⁶⁰ Objekti crkve su zapaljene, a moguće je da se to zbiva upravo za vrijeme dolaska Hrvata tijekom prve polovine 7. stoljeća.

Sljedeći ranokršćanski objekt koji simbolizira rasprostranjenost kršćanstva na prostoru bivše Ninske biskupije, crkva je sv. Marije u mjestu Posedarju, koja je izgrađena u okviru jednog rimskoga gospodarsko-stambenog kompleksa. Župa je pripadala nekadašnjoj Ninskoj biskupiji,¹⁶¹ a crkva se u srednjem vijeku posvećuje

Ranokršćanska arhitektura, 45 – 50; Isti, *Dvojne ranokršćanske crkve u Podvršju*, (brošura), Zadar, 2004.

¹⁵⁸ Slični primjeri se mogu pronaći i u drugim kršćanskim centrima diljem Dalmacije, npr. u Saloni. E. DYGGVE, *Povijest*, 40.

¹⁵⁹ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 46.

¹⁶⁰ A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 49.

¹⁶¹ Dana 29. svibnja 1482. godine spomenut je župnik Juraj iz Posedarja. Giuseppe PRAGA, “Atti e diplomi di Nona (1248 – 1509)”, *Archivio storico per la Dalmazia*, 21, Roma, 1936., 3 – 33, 97 – 112, 133 – 146, 181 – 200; 22, Roma, 1936., 259 – 280, 341 – 350, 433 – 440; 23, Roma, 1937., 25 – 40, ovdje: 119, n. 98.

Mariji Magdaleni.¹⁶² Pri gradnji hotela u Posedarju pronađen je jedan ulomak ranokršćanskoga pluteja koji najvjerojatnije potječe iz crkve Marijina Uznesenja (Gospe Velike).¹⁶³ Nastanak je pluteja, na temelju njegovih stilskih oblika, posve teško odrediti. Dok jedna grupa arheologa smješta njegov nastanak već tijekom 4. stoljeća, druga grupa se priklanja mišljenju da je nastao tek tijekom 6. stoljeća.¹⁶⁴ Bilo kako bilo, i jedno i drugo mišljenje samo potvrđuju brzi razvoj kršćanskih struktura po izvangradskom području.

U srednjem vijeku je na posjedu posedarske vlastele u selu Podnovju sagrađena crkva Svetoga Duha, koja se očuvala sve do današnjih dana. Ova građevina smještena na istoimenom otočiću posve je jednostavnih i skromnih oblika, a na temelju se stilskih odlika smješta u predromaničko doba.¹⁶⁵ Premda je malena i skromne veličine, za našu temu je itekako bitan dokaz postanka ranokršćanskih zajednica po enonskom ageru, izvan gradskih naselja. Crkva Svetoga Duha nije župna, nego je zasigurno zavjetna crkva na imanju nekog bogatijeg kršćanina. Takve se zavjetne crkve grade po ninskom i zadarskom zaleđu te predstavljaju kontinuitet ranokršćanske prisutnosti. Sam izbor svetaca naslovnika (Andrija, Barbara, Marta, Mihovil) odgovara kasnoantičkoj tradiciji. Velika većina ovih svetaca ubraja se u takozvanu skupinu franačkih svetaca. To u svojoj biti nije krivo, ali nije ni posve istinito jer se pri tome zaboravlja da su oni ranokršćanski svetcu čiji kult je proširen tijekom kasne antike po cijelom Sredozemlju.

Prisutnost ranokršćanske tradicije pokazuje osobito crkva sv. Martina u srednjovjekovnom Dolcu (Sutmartindolu, današnjoj Pridrazi). Samo mjesto nastaje tek tijekom 17. stoljeća, ali crkva pripada kasnoantičkom razdoblju.¹⁶⁶ Ona, zapravo,

¹⁶² A. R. FILIPI, "Ninske crkve", 574; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 52.

¹⁶³ M. DOMIJAN – I. PETRICIOLI – P. VEŽIĆ, *Sjaj zadarskih riznica*, 114, kat. br. 17; Pavuša VEŽIĆ, "Ulomak starokršćanskog pluteja iz Posedarja nedaleko Zadra", *Diadora*, 14, Zadar, 1992., 291 – 299; A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 52.

¹⁶⁴ A. UGLEŠIĆ, "Neobjelodanjeni nalazi predromaničke kamene plastike s područja sjeverne Dalmacije", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31 (18), Zadar, 1993., 150 – 154; ISTI, "Još jednom o datiranju ranokršćanskog pluteja iz Posedarja kod Zadra", *Diadora*, 15, Zadar, 1993., 145 – 156.

¹⁶⁵ Vedrana DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 239.

¹⁶⁶ Stručna su istraživanja crkve sv. Martina vođena u više navrata i među stručnjacima se posebno ističu sljedeći arheolozi: Lujo Marun, Frano Radić, Ćiril M. Iveković, Ejnar Dyggve, Rudolf Egger, Ljubo Karaman, Stjepan Gunjača, Pavuša Vežić. Usp. Stjepan GUNJAČA, "Srednjovjekovni Dolac

preživljava u svojem izvornom obliku i dočekuje Hrvate kao funkcionalni sakralni objekt liburnsko-rimskih starosjedilaca. Kako se čini, sam titular se isto tako nije promijenio, nego je crkva bila od samih početaka posvećena sv. Martinu.¹⁶⁷ Kasnije nastaje uz nju naselje Dolac, koje je pripadalo Ninskoj biskupiji.¹⁶⁸ Sumartindol se kao mjesto spominje u jednoj ispravi izdanoj prije 13. listopada 1242. godine u Klisu od kralja Bele IV., kojom ovaj vladar potvrđuje prava i povlastice koje je izdao njegov brat i herceg Koloman.¹⁶⁹ Crkva s imenom sv. Martina se, prema danas dostupnim izvorima, prvi put spominje 1684. godine.¹⁷⁰

Tijekom 17. stoljeća je crkva sv. Martina oštećena (možda upravo za osmanske okupacije 1646. godine), kada je na jednoj karti Dalmacije prikazana bez krova.¹⁷¹ Crkva sv. Martina po svojem načinu gradnje pripada krugu ranobizantskih građevina Justinijanove epohe (tzv. tipa trikonhalne Crkve), čija dužina iznosi 21,50 m, širina prednjeg dijela 7,0 m i stražnjeg 13,0 m. Tri polukružne apside sačinjavaju njeno svetište. Širina svake apside iznosi 4,60 m, a dubina 3,20 m.¹⁷² Uokolo srednje apside je prislonjena svećenička klupa (*synthronos* ili *subsellium*), koja je tijekom

kod Novigrada”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 8/9, Zagreb, 1963., 21 – 28; M. DOMIJAN – I. PETRICIOLI – P. VEŽIĆ, *Sjaj zadarskih riznica*, 297; P. VEŽIĆ, “Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području”, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb, 1986., 161 – 177, ovdje: 171 – 172.

¹⁶⁷ Još je 1912. godine, pišući o ruševinama starokršćanske crkve s trikonhalnim svetištem u Bilicama kod Šibenika, Luka Jelić upozorio na crkvu sv. Martina u Pridrazi smatrajući je starokršćanskom građevinom koja je izgrađena tijekom 6. stoljeća. Luka JELIĆ, “Contributo alla storia darte in Dalmazia”, *Suplemento al Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata*, 35, Spalato, 1912., 64 – 77.

¹⁶⁸ Godine 1482. spominje se Radovan, župnik Dolca. G. PRAGA, “Atti e diplomi di Nona”, 119, n. 98. Nestalo selo Dolac pokriva položaj pridraške udoline od položaja Jezerine na zapadu do ceste Benkovac – Knin na istoku. Roman JELIĆ, “Novigradski distrikt”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 31, Zagreb, 1989., 87 – 173, ovdje: 94 – 96.

¹⁶⁹ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. 4: *Diplomata annorum 1236 – 1255 continens*, Zagreb, 1906., 162 – 163, n. 147.

¹⁷⁰ Stjepan Gunjača je istraživao crkvu sv. Martina između 1946. i 1951. godine i donosi pregled starijih stručnih mišljenja. S. GUNJAČA, “Srednjovjekovni Dolac”, 21 – 25; N. JAKŠIĆ, “Preživjele ranokršćanske crkve”, 129 – 133.

¹⁷¹ S. GUNJAČA, “Srednjovjekovni Dolac”, 24. Crkva je iznova prekrivena i bila je župna crkva Pridrage sve do izgradnje nove crkve Gospe od Ružarja (Kraljica sv. krunice) 1978. godine. Uz nju se još i danas nalazi mjesno groblje. Crkvu su tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.) oštetile srpsko-četničke horde rušeći negdje oko 70% njenih zidova, ali je nakon oslobođenja obnovljena.

¹⁷² A. UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura*, 55.

srednjeg vijeka odstranjena. S njene južne strane je izgrađena krstionica, poligonalna građevina s apsidom na istočnoj strani. U samom središtu se nalazi šesterokutni krsni zdenac koji je služio podjeli sakramenta krštenja odraslim osobama. S crkvom su je povezivala vrata na južnoj apsidi.¹⁷³

U veljači 1996. godine, prilikom sanacije oštećenih zidova crkve sv. Martina, otkriven je arhitrav oltarne zgrade s posve kratkim natpisom "*De donis [Dei...]*". Nastanak ovog arhitrava se okvirno datira tijekom druge polovine 9. stoljeća.¹⁷⁴ Ovaj podatak nije za temu ove studije nebitan, nego posredno potvrđuje neprekidni kontinuitet kršćanske zajednice od antike pa sve do srednjovjekovlja, a samim time i mirnog prijelaza odnosno preuzimanja crkve od novopridošlih naroda. Hrvati poslije pokrštenja "preuzimaju" crkvu sv. Martina i nastavljaju tako kršćanski kontinuitet mjesta i čašćenja svetca. Ne postoji nikakva potreba mijenjanja svetčeva imena, nego ta crkva međusobnim suživotom, stapanjem starosjedilaca s Hrvatima, nastavlja svoj kontinuitet do današnjih dana.

Crkvina na Begovači, koja je ime dobila po istoimenom bunaru što upućuje na tursku prisutnost u Ravnim kotarima, nalazi se nedaleko od današnjeg sela Biljane Donje, na mjestu gdje su vršena stručna iskapanja između 1959. i 1962. godine.¹⁷⁵ Otkriveni su ostatci antičkog gospodarstva uz koje je sagrađena bazilika i *piscina* (krsni bazen) koja je pripadala krstionici. Ovdje se održavao redovni kršćanski kult od ranokršćanskih vremena pa sve do kasnog srednjeg vijeka. Građevina je negdje tijekom 9. stoljeća obnovljena (možda se prilagođava novim potrebama) i "*predstavlja prvi dosad otkriveni primjerak jednog tipa trobrodne crkvene arhitekture na području Dalmatinske Hrvatske.*"¹⁷⁶ Uz nju je otkriveno groblje sa 604 groba koji se datiraju u srednji vijek. Pokušavajući pobiti mišljenje Dušana Jelovine i Dasena Vrsalovića, Nikola Jakšić smješta gradnju prvog kršćanskoga objekta na tom

¹⁷³ P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, 143, smatra da se oblici gradnje "*općenito vežu uz ranokršćansko nasljeđe, ali također izravno i uz akvilejski kulturni krug*".

¹⁷⁴ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, 589.

¹⁷⁵ Stručna istraživanja su vođena pod vodstvom Stjepana Gunjače, Dušana Jelovine i Dasena Vrsalovića. Dušan JELOVINA, *Starohrvatske nekropole na području između rijeke Zrmanje i Cetine*, Split, 1976., 27; D. JELOVINA – Dasen VRSALOVIĆ, "Srednjovjekovno groblje na 'Begovači' u selu Biljanima Donjim kod Zadra", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 11, Split, 1981., 55 – 134; N. JAKŠIĆ, "Preživjele ranokršćanske crkve", 133. Vrijedno je konzultirati još i Ivo FADIĆ, "Antička nekropola u Biljanima – Trljuge", *Diadora*, 11, Zadar, 1989., 223 – 254.

¹⁷⁶ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, 28.

lokalitetu na sam zalazak antike.¹⁷⁷ Ova je crkva jednobrodna bazilika koja je izgrađena u neposrednoj blizini ranokršćanske memorije s grobnicom. Taj podatak upućuje na mišljenje kako su se prije same gradnje crkve na tom lokalitetu sastajali kršćani i tek naknadno je sagrađena crkva. Ulomci kamenog namještaja svjedoče da se radi o jednom ranokršćanskom objektu, nastalom negdje u 5. ili 6. stoljeću.¹⁷⁸ Uz memoriju se razvijala kršćanska zajednica i crkva je služila liturgijskim obredima liburnskih starosjedilaca. Tijekom 9. stoljeća je u jednom graditeljskom pothvatu obnovljena i u 11. stoljeću postaje središtem srednjovjekovne nekropole.¹⁷⁹

Budući da je uz crkvu izgrađen krsni zdenac, dijelio se na tom mjestu sakrament krštenja odraslim osobama, i to svakako prije 6. stoljeća. Krštenje je obično spadalo u domenu biskupa, a samo u slučaju njegove spriječenosti dijelio je sakrament krštenja svećenik. Biskupi u drugim zemljama, npr. Južnoj Galiji, po običaju grade izvangradske crkve i osnivaju nove crkvene zajednice (današnjim rječnikom govoreći, župne zajednice)¹⁸⁰ upravo na mjestima gdje je obližnje ruralno stanovništvo imalo svoje kultno mjesto prije negoli je prihvatilo kršćansku vjeru. Tim postupkom rano kršćanstvo apsorbira religiozno-kultne tekovine starosjedilaca obogaćujući ih svojom vlastitom tradicijom. Ta pojava ne predstavlja ništa neobično, što se tiče ranokršćanskih mjesta Kašića i Biljana Donjih, s obzirom da ovi posjedi tijekom srednjeg vijeka sve do dolaska turskih osvajača pripadaju ninskom biskupu. Isto tako, izvori donose podatke da su se još tijekom 16. stoljeća u mjestu Kašiću nalazili dvori ninskog biskupa.¹⁸¹ Kontinuitet biskupskih posjeda ukazuje na to kako Ninska biskupija ima ove posjede još iz antike i imovinsko stanje se bitnije ne mijenja sve do dolaska osmanskih osvajača u 16. stoljeću.

U blizini izvora Širokovac, u selu Kašić postoji starokršćanski lokalitet Mastirine koji pokazuje znakove jednog memorijalno-oratorijskog zdanja. Takvi su se objekti

¹⁷⁷ N. JAKŠIĆ, "Preživjele ranokršćanske crkve", 133.

¹⁷⁸ V. DELONGA, "Kameni spomenici s 'Begovače' u Biljanima Donjim kod Zadra", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 20, Split, 1990., 85 – 109, ovdje: 85.

¹⁷⁹ N. JAKŠIĆ, "Crkva na Begovači i problem starohrvatskih nekropola", *Diadora*, 11, Zadar, 1989., 407 – 433; Isti, "Preživjele ranokršćanske crkve", 133 – 134.

¹⁸⁰ U hrvatskom jeziku nije se ustalio neki drugi pojam, ali to nije župa u današnjem pravno-crkvenom smislu riječi, nego se samo odnosi na područje koje gravitira jednoj gradskoj crkvenoj zajednici.

¹⁸¹ N. JAKŠIĆ, "Privilegium regium episcopo Nonensi in villa Islam (Problem srednjovjekovnog toponima)", *Zadarska revija*, 34, Zadar, 1985., 335 – 352.

gradili tijekom kasne antike i pokazuju brzo rasprostranjivanje kršćanstva po današnjim Ravnim kotarima. Po samoj sredini kose na najvišoj točki *“otkrivena je starohrvatska crkva centralnog oblika na šest apsida i s naknadno datiranim narteksom. U ruševinama crkve i uokolo njih pronađen je veći broj arhitektonskih ulomaka koji su ukrašeni pleternom plastikom.”*¹⁸² Arheološkim je iskapanjima utvrđena pripadnost kompleksa uz crkvu nekoj redovničko-monaškoj zajednici. Istoj svrsi služi sve do 17. stoljeća.¹⁸³ Lokalitet je na istočnoj periferiji Kašića očuvao ostatke jedne starohrvatske crkve centralnog oblika. Uz nju se duže vrijeme nalazilo mjesno groblje.¹⁸⁴ Njen nastanak nije poznat, ali crkva pokazuje ranu kršćansku prisutnost te nije izravno povezana s franačkim misionarskim djelovanjem po hrvatskim zemljama.

Sve spomenute sakralne građevine su samo jedan kratki pregled ranokršćanskog graditeljstva u Ninu, na njegovom gradskom području i na području susjednih zajednica. One su svjedoci brzog rasta kršćanstva kao nove duhovne snage po Liburniji i cijeloj provinciji Dalmaciji. Kršćanske građevine ne bi bile podizane da na tom području nisu živjeli kršćani kojima služe za liturgijske obrede. Uz njih zasigurno postoje još poneki lokaliteti koji nisu stručno istraženi. Mahom su još uvijek neistražene građevine s naslućenim, ali ipak još neprovjerenim kasnoantičkim slojem. Jedno od tih mjesta mogla bi biti i Gradina u Poličniku,¹⁸⁵ zatim Novigrad i tri gradine u Slivnici, a na širem području nekadašnje Ninske biskupije mogli bi to biti susjedni Karin i Medviđa.¹⁸⁶ Oni sugeriraju povezanost autohtonoga i novopridošloga stanovništva koje nije uvijek bilo miroljubivo. To pokazuje i primjer pape Ivana IV. koji šalje opata Martina s puno novca neka otkupljuje kršćanske sužnje u Istri i Dalmaciji.¹⁸⁷ Neprijateljstva između pridošlih Avara i Slavena s jedne

¹⁸² D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, 47.

¹⁸³ Stjepan GUNJAČA, “Trogodišnji rad Muzeja arheoloških spomenika”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 7, Zagreb, 1960., 267 – 281, ovdje: 270; D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, 47; T. MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, 42.

¹⁸⁴ Dušan JELOVINA, “Ranosrednjovjekovna nekropola na ‘Razbojinama’ u selu Kašiću kod Zadra”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, vol. 10, Zagreb, 1968., 23 – 52, ovdje: 24; ISTI, *Starohrvatske nekropole*, 48 – 49.

¹⁸⁵ C. F. BIANCHI, *Kršćanski Zadar*, II, 298 – 300; Stjepan ZLATOVIĆ, “Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. I, vol. 1, Zagreb – Knin, 1895., 79 – 83, ovdje: 81.

¹⁸⁶ B. MIGOTTI, “Vrste i namjene”, 132.

¹⁸⁷ Dominik MANDIĆ, “Papa Ivan IV. Solinjanin i pokrštenje Hrvata”, *Croatica Christiana Periodica*, 16, Zagreb, 1992., 1 – 22; Stanko ŠKUNCA, “Papa Ivan IV. Zadrani i misija opata Martina 641.

strane, te romaniziranih liburnskih starosjedilaca s druge, nisu poznata. Njih se u prvoj fazi, dakle odmah po doseljenju, ne može isključiti, ali o tome ne postoje nikakvi povijesni dokazi. Njihov međusobni suživot sugerira način pokapanja koji su novopridošli narodi preuzeli od autohtonog stanovništva. Nalazi na nekropoli u mjestu Kašiću potkrjepljuju iznesenu pretpostavku jer su na tom lokalitetu pronađeni grobovi u kojima su preminuli pokapani načinom inhumacije. Ovakav način pokapanja preuzimaju pridošli stanovnici od romaniziranih liburnskih starosjedilaca. Na istom je groblju otkriven jedan rani grob koji se okvirno datira u prvu polovinu 7. stoljeća. To pokapanje ne bi bilo nikakva posebnost da tijekom arheoloških iskapanja nije zapaženo kako se u tim grobovima uočavaju rukotvorine trojaka podrijetla; slavenskog, bizantskog (dakle mediteranskog) i, kasnije, franačkog.¹⁸⁸ Međusobna povezanost liburnskog, gotskog, avarskog i hrvatskog stanovništva osjećala se, dakle, i u kulturološkoj razmjeni, i u obogaćivanju vlastite tradicije koja se po Ravnim kotarima sjedinjavala tijekom stoljeća šutnje vrela u predromaniku. Upravo u tom razvojnom procesu odigrao je grad Nin svojim geopolitičkim i kulturno-religijskim položajem važnu ulogu pri formiranju ranosrednjovjekovne hrvatske svijesti koja je bila nošena kršćanskom tradicijom u sklopu općeeuropskih strujanja.

6. ZAKLJUČAK

Na samom svršetku ove studije smijemo donijeti sljedeće zaključke.

1. I pokraj svih navoda i indicija, ipak se ne može navesti vjerodostojni podatak da je ninska Crkva imala svojeg biskupa prije sredine 9. stoljeća. Teodozije je prvi ninski biskup čije povijesno postojanje je danas izvan svake sumnje. Taj podatak ne isključuje postojanje biskupije sa sjedištem u gradu Ninu tijekom prve polovine 7. stoljeća, prije doseljenja Hrvata, nego samo pokazuje da o ninskoj Crkvi ne postoje dokumenti koji bi mogli izričito potvrditi njenu antičku utemeljenost. Na temelju iznesenih indicija ipak smijemo zaključiti da je grad Nin bio sjedište biskupa prije dolaska Hrvata. Jedan grad s tako velikim gradskim područjem, s oko 10 000

godine”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zagreb – Zadar, 2006., 187 – 198; Emilio MARIN, “Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krstionici”, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, Zagreb, 2007., 251 – 256.

¹⁸⁸ Željko RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987., 47.

stanovnika od kojih je jedan dio stanovao u gradu, a drugi trajno boravio po njegovu području, tijekom je kasne antike, barem prema Justinijanovim odredbama, morao imati svojeg gradskog biskupa.

2. Ninska Crkva postoji još prije velike selidbe naroda. Crkva sv. Asela je izvorno stambena građevina kojoj je za potrebe enonske kršćanske zajednice na istočnoj strani dograđena apsida. Prema lokalnoj predaji, ona je posvećena Presvetom Trojstvu. Dogradnja apsida je poduzeta poslije edikta cara Konstantina, i to najvjerojatnije odmah poslije zadobivene slobode. Ovi podatci sugeriraju njeno antičko podrijetlo jer su se crkve često posvećivale jednoj od božanskih osoba, Presvetom Trojstvu ili pak majci Kristovoj. Gradsku je crkvu predvodio mjesni biskup pa je tako i ninska Crkva imala svojeg gradskog biskupa.

3. Uz prvu crkvu sv. Asela postojala je krstionica čija se gradnja okvirno smješta na sam kraj 4. ili na početak 5. stoljeća. Takve su krstionice poslije Milanskog edikta uobičajeno građene u biskupskim sjedištima jer u nadležnost samog biskupa spada podjela sakramenta krštenja. Ono se poslije poduke (uobičajeno dvije do tri godine) dijelilo u Uskrsnoj noći odraslim osobama.

4. U gradu je Ninu uz crkvu sv. Asela izgrađena još jedna kršćanska sakralna građevina čije temelje je otkrio danski arheolog Dyggve pod temeljima porušene crkve sv. Marije. Ona je starija i najvjerojatnije je nadomještala svojim sadržajem slavljene liburnske božice Anzotike (u rimskom poimanju Venere). Pošto je ova građevina postala premalena, porušena je i na istom mjestu je izgrađena nova trobrodna bazilika. S gradnjom crkve sv. Marije, sv. Kuzme i Damjana u Ninskim Stanovima i Ljupču (gdje se nalaze ostatci pustinjaka) preslojava se poganski sakralni kult kršćanskim, što je karakteristična pojava u kasnoj antici. Čak i sam izbor svetaca sadržajno nadopunjuje već poznatu tradiciju poganskih božanstava. Božicu Anzotiku zamjenjuje Marija, majka Kristova, sv. Kuzma i Damjan preslojavaju božanstvo Asklepija, a sv. Pavao Pustinjač nadomješta liburnska stočarska božanstva.

5. Napomenimo još jednom na samom svršetku ove studije kako ne postoje izravna povijesna vrela koja bi jednodušno mogla dokazivati postojanje Ninske biskupije prije sredine 9. stoljeća. Ipak, sve navedene indicije daju dovoljno razloga za prihvaćanje mišljenja da je biskupija u gradu Ninu osnovana još tijekom kasne antike – dakle, prije dolaska Hrvata.

Zvezdan Strika

THE BEGINNINGS AND DEVELOPMENT OF THE CHURCH IN NIN
PRIOR TO THE SETTLEMENT OF THE FRANKISH MISSIONARIES
IN THE CROATIAN TERRITORY

Summary

The expansion of Christianity in Liburnia and the whole territory of the province Dalmatia overlaps with its general expansion throughout the Western Roman Empire. The province Dalmatia was not located on the outskirts, but rather in the very centre of the Empire, at the border between the East and the West, connecting – thanks to its geographic and naval position – parts of the Empire. The most important centres were Salona, Naron, Scardona and Jadera. Apart from them, there were other, minor towns, particularly in Liburnia, which was the most heavily populated part of the province Dalmatia. Apart from the colony of Zadar, major centres were Nin, Starigrad, Karin, Cvijina gradina, Nadin and Asseria (Podgrade), which had achieved their municipal status as early as in the early days of the Empire. During its expansion, Christianity did not detour Dalmatia; Christian communities were formed in towns even before the Edict of Milan. Among them was the town of Nin, where the new monotheistic religion became inveterated and expanded during the late Antiquity throughout the present areas of Ravni kotari and Bukovica. The first Christian building in Nin had initially been a tenement house, which subsequently an apse was annexed to on the eastern side. It is assumed that it had originally been dedicated to the Holy Trinity, and only later named after St. Anselm (Asellus). Later, another church was built in Nin; Ejnar Dyggve (1887 – 1961), a Danish archaeologist, discovered its foundations under the remains of the church of St. Mary. In the late Antiquity, this church was demolished, and in its place, a new basilica was erected. Nearby, in the 10th century, a Benedictine monastery was built. Churches were built in the suburban area surrounding Nin – in most cases on the former pagan cult localities. They are witnesses of the rapid development of Christian structures in Liburnia even before the settlement of the Croats. In this context, the question regarding the diocesan seat must be raised: did Nin have its own town bishop as early as in the Antiquity? Based on many archaeological finds and relative literature, it is necessary – when further studying the development of Christian structures in the Croatian lands – to presume that the diocese with the seat in Nin had existed even prior to the settlement of the Frankish missionaries in the Croatian territory. The Frankish authorities used it while it was carrying out the systematic expansion of Christianity in the area today inhabited by the Croats.

Keywords: Church history, Nin, Liburnia, Dalmatia, early Christianity.